

Lietuvos laisvinimo veikla Vakaruose įsigalint detantui 1970–1974 m.

Straipsnyje apžvelgiama pagrindinių Lietuvos laisvinimo organizacijų Vakaruose – Amerikos lietuvių tarybos (ALT), Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto (VLIK'o), Pasaulio lietuvių bendruomenės (PLB) politinė veikla 1970–1974 m. Tuo laikotarpiu mažėjo tarp-tautinė įtampa tarp Rytų ir Vakarų, vyko pasirengimas Europos saugumo ir bendradarbiavimo konferencijai. Be to, parodomas egzilio baltiečių tolesnis jungimasis bendrai veiklai ir atskleidžiamos sovietų institucijų pastangos sklaidyti laisvosios lietuvių vienybę bei trukdyti Lietuvos laisvės bylos kėlimui.

ĮVADAS

XX amžiaus aštuntojo dešimtmečio pradžia turi tarptautinės įtampos tarp Rytų ir Vakarų mažinimo – detanto (*détente*) žymę. Pastebimai normalizavosi santykiai tarp dviejų didžiųjų valstybių – JAV ir SSRS. Vietoj nesušauktos Taikos konferencijos, kurios buvo laukiama nuo pat Antrojo pasaulinio karo pabaigos, po ilgų Europos ir SSRS svarstymų dėl galimybių kviesti į derybų procesą JAV ir Kanada pradėta rengtis Europos saugumo ir bendradarbiavimo konferencijai (ESBK)¹. SSRS, Europos valstybės, JAV ir Kanada pasinėrė į trejus metus trukusias derybas, kuriose, siekiant atitolinti karo pavojų, ieškota tarptautinio sutarimo. Sovietų Sąjungai ir jos satelitams pavyko į sudaromą ESBK Baigiamojo akto projektą įtraukti sienų neliečiamumo ir teritorinio vientisumo

principą. Nors buvo palikta galimybė keisti savo sienas taikiu būdu, tačiau tai iš esmės reiškė gyvavusių prieš Antrąjį pasaulinį karą valstybių – Lietuvos, Latvijos ir Estijos išbraukimą iš Europos valstybių sąrašo. Tai buvo blogas ženklas Baltijos kraštų laisvinimo veiklai ir joje dalyvaujančioms organizacijoms.

Kita vertus, JAV ir Kanados reikalavimu minėtame baigiamajame dokumente buvo įrašytas žmogaus teisių ir prigimtinių laisvių apsaugos principas. Tai buvo jau nauja erdvė, kurią teko išnaudoti laisvinimo veikloje dalyvaujančioms egzilio baltiečių organizacijoms.

Keliant Lietuvos laisvės bylą Vakaruose, aštuntojo dešimtmečio pradžioje laisvojoje lietuviijoje veikė trys pagrindiniai vadinamieji laisvinimo veiksniai, arba politinė veikla užsiimančios organizacijos: Amerikos lietuvių taryba (toliau – ALT), Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas (toliau – VLIK'as) ir Pasaulio lietuvių bendruomenė (toliau – PLB). Pirmosios dvi buvo kuriamos politinių srovių ar partijų principu, todėl jose vyravo tam tikros ideologijos. Trečioji į laisvinimo veiklą įsitraukė praeitame dešimtyje. PLB buvo įsteigta demokratiškai tautinės priklausomybės pagrindu ir vienijo po pasaulį pasklidusius lietuvius. Be to, šioje organizacijoje dalyvavo iniciatyvūs jaunosios kartos atstovai. Taigi laisvojoje lietuviijoje susiformavo dvi valdė (diarchinė) politinė sistema, kurią sudarė, pirma, anksčiau susikūrusios laisvinimo veikloje dalyvaujančios or-

ganizacijos – ALT ir VLIK'as, antra, naujoji pajėga – PLB². Įsigalint detantui, iš pavergtos Tėvynės ir joje gyvenančių tautiečių pasaulis sulaukė viltingų ir ryžtingų laisvės kovos siekių apraiškų. Tiek Vakarus, tiek Rytus apskriejo žinia apie nesėkmingą lietuvio, sovietų jūreivio Simo Kudirkos bandymą 1970 m. lapkričio 23 d. prašytis politinio prieglobsčio JAV pakrančių apsaugos laive. Okupuotame krašte 1972 m. kovo 19 d. pasirodė „Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika“ – pirmasis pagrindinis leidinys, plačiai pasklidęs Vakaruose; remdamasis konkrečiais faktais jis pradėjo viešai skelbti sovietų nusikaltimus lietuvių tautai, skleidė pasauliui Lietuvos laisvės troškimą.

Laisvasis pasaulis išgirdo apie Romo Kalandos pasiaukojamą žygdarbį dėl Lietuvos laisvės 1972 m. gegužės 14 d. Politinį protesto susideginimą lydėjo dvi dienas trukusios riaušės Kauno centre. Pralaužę „geležinę uždangą“, į Turkiją užgrobtu lėktuvu nuskrido Pranas ir Algirdas Brazinskai, į Švediją mėgino pabėgti Vytautas Simokaitis su žmona. Tokie įvykiai pasauliui rodė, kad sovietai okupuotoje Lietuvoje nepajėgė „išdildyti nepriklausomybės ir laisvės lūkesčių lietuvių tautoje“³. Kita vertus, tai stiprino laisvosios lietuvių tautos viltis ir ryžtą siekti naujų Tėvynės laisvinimo laimėjimų.

Straipsnio tikslas – apžvelgti pagrindinių Lietuvos laisvinimo procese dalyvavusių organizacijų – ALT, VLIK'o ir PLB politinę veiklą išivyraujant tarptautiniam politinio klimato atšilimui (detantui) bei vykstant pasirengimui ESBK, parodyti egzilio lietuvių, latvių ir estų jungimąsi keliant Baltijos kraštų laisvės bylą, atskleisti sovietų institucijų (pirmiausia Lietuvos komunistų partijos Centro komiteto (LKP CK), Lietuvos SSR užsienio reikalų ministerijos (URM), Lietuvos SSR KGB padalinio) pastangas sklaidyti ir skaldyti laisvosios lietuvių tautos pajėgas bei trukdyti Lietuvos laisvinimui.

Straipsnyje remtasi archyvine medžiaga, esančia Lietuvos ypatingajame archyve (LYA). Tai Lietuvos komunistų partijos dokumentų skyriuje (LKP DS) saugomi komunistų partijos Centro komiteto susirašinėjimo su oficialiomis institucijomis (visų pirma SSRS pasiuntinybe Vašingtone, Lietuvos SSR KGB, Lietuvos SSR URM) dokumentai.

Lietuvos laisvinimo veikla Vakaruose – viena naujausių temų istoriografijoje. Darbų, kuriuose būtų tiesiogiai nagrinėjama pagrindinių laisvosios lietuvių tautos organizacijų (ALT, VLIK'o, PLB) politinė veikla 1970–1974 m., autorius neaptiko. Tačiau yra parašyta darbų, vienu ar kitu aspektu susijusių su aptariama tema. Tai Juozo Kojelio straipsnių rinkinys „Iš nakties į rytą“⁴, kuriame pateikiami egzilio lietuvių organizacijų politinės veiklos atskirų epizodų vertinimai. Atskleisti pagrindinių Lietuvos laisvinimo organizacijų darbą, patikslinti kai kuriuos faktus padėjo tų organizacijų veikėjų parengti ar redaguoti bendro pobūdžio proginiai leidiniai: Leonardo Šimučio „Amerikos lietuvių taryba. 1940–1970“, Antano V. Rinkūno redaguota „Lietuva ir VLIK'as“, Broniaus Nainio „Lietuvai ir lietuviybei“⁵.

Be to, naudotasi įvairių laisvosios lietuvių tautos srovių 1970–1974 m. periodiniais leidiniais, tokiais kaip „Akiračiai“, „Į laisvę“, „Eltos informacija“, „Lietuvių dienos“, „Naujienos“, „Pasaulio lietuvis“. Juose paskelbti informaciniai straipsniai padėjo tikslinti duomenis apie vienos ar kitos organizacijos atliktus darbus Lietuvos laisvinimo reikalui.

ALT LAIKĖSI GRIEŽTOS ANTIKOMUNISTINĖS LINIJOS

Seniausiai Lietuvos laisvinimo baruose veikianti organizacija – ALT trisdešimtaisiais Tėvynės okupacijos metais rinkosi į XXX

kasmetinį suvažiavimą. 1970 m. lapkričio 14 d. Čikagoje vykęs renginys sulaukė atstovų iš VLIK'o, PLB, JAV LB. Suvažiavimas rinkosi mažėjant įtampai tarp Rytų ir Vakarų, todėl pastarojo meto Lietuvos laisvinimo aktualijos nuskambėjo ALT pirmininko Eugenijaus Bartkaus kalboje: „Paskutiniais laikais atsiranda, deja, vienas kitas balsas, siūlęs atmesti griežtą antikomunistinę liniją, kuria ALT vadovaujasi. Jie mano, kad turėdamas glaudų ryšį su kraštu – kas yra ne kas kita, kaip ryšys su okupantu, – Amerikos lietuvis galės įtaigoti okupantą ir tuo pačiu palengvinti brolio ir sesės sunkią naštą krašte. ALT [...] griežtai atmeta bet kokį bičiuliavimąsi su okupantu ir reikalauja dabar, kaip ir prieš 30 metų, besąlyginio okupanto pasitraukimo iš krašto“⁶.

Dar XX amžiaus septintojo dešimtmečio pabaigoje ALT kilo nesutarimai. Svarstant, kaip paskirstyti organizacijos lėšas, išplieskė diskusija. Buvo peršama idėja remti daugiau kultūros, švietimo ir lietuviybės reikalus. Tokios pozicijos atsiradimui daugiausia įtakos turėjo augantis Rytų ir Vakarų kultūrinio bendradarbiavimo judėjimas, taip pat naujos kartos jungimasis į laisvosios lietuvių politinę veiklą. Be to, šią poziciją formavo periodiniuose leidiniuose „Akiračiai“, „Metmenys“, „Vienybė“ nuolat propaguojama mintis stiprinti Vakaruose lituanistiką plačiaja prasme. Tuo tikslu buvo siūloma kurti lituanistinę biblioteką ir archyvą, skatinti egzodo lietuvių rašytojus, leisti jų grožinės literatūros veikalus, finansuoti lituanistinės krypties mokyklas ir kursus. Šių nuostatų pirmiausia laikėsi liberaliomis pažiūromis garsėjanti „Santaros-Šviesos“ organizacija, nuo 1963 m. įėjusi į ALT sudėtį. Pagaliau ryškėjantys nuomonių dėl bendradarbiavimo su okupuotu kraštu skirtumai, kurie buvo užfiksuoti 1972 m. lapkričio 11 d. Čikagoje vykusiame ALT suvažiavime, nuvedė prie organizacijų išsi-

skyrimo. 1973 m. sausio 5 d. ALT rašte, adresuotame „Santaros-Šviesos“ federacijai, pabrėžiama, kad pastarosios atstovas ALT Centro valdyboje „nesilaiko vedamos politinės linijos“, t. y. visų Lietuvos laisvinimo organizacijų susitarimo, padaryto 1966 m. Klivlende, ir primenama, jog tame nutarime pasisakoma „prieš bet kokį bendradarbiavimą su okupuotos Lietuvos Maskvos primestais atstovais, neteisingai bandančiais atstovauti pavergtus lietuvius ir jų interesus“. Dėl minėtų susitarimų nepaisymo „Santara-Šviesa“ buvo pašalinta iš ALT⁷.

Plėtojant Lietuvos laisvinimo reikalą ir viešinant Lietuvos laisvės bylą reikšmingu įvykiu laikytina 1970 m. birželio 13–20 d. Čikagoje, Sheraton viešbutyje surengta Lietuvių genocido paroda. Prie jos rengimo daug prisidėjo dr. Leonas Kriaučeliūnas ir ALT vicepirmininkas Jonas Jasaitis. Paroda sulaukė atgarsio ne tik laisvojoje lietuviijoje ar okupuotame krašte, bet ir Vakarų pasaulyje. Joje buvo įrengti 29 stendai, kuriuose išdėstyta 686 nuotraukos, 31 karikatūra, 53 dokumentų kopijos, 25 žemėlapiai ir 16 diagramų. Taigi parodoje atspindėta lietuvių tautos istorija per pastaruosius 30 metų, anot organizatorių, turėjo aiškiai suformuluotą tikslą: „Pažinkime savo priešą – komunizmą“⁸. Renginys sulaukė net JAV oficialių asmenų išskirtinio dėmesio – parodos atidaryme dalyvavo būsimasis JAV prezidentas, tuo metu Kongreso narys Geraldas Fordas, senatoriai Richardas Smithas, Romanas Puchinskis, Edwardas Derwinskis. Kalbėjęs respublikonų partijos lyderis G. Fordas reiškė viltį: „Aš neprarandu vilties dėl Lietuvos. Drauge su jumis aš keliu balsą: „Lietuvą – lietuviams!““⁹ Padrąsinimas visai lietuvių tautai jaučiamas ir genocido parodos atidarymo proga atsiųstame JAV prezidento Richardo Nixono laiške: „Aš jungiuosi jūsų maldose ir viltyse tam, kad lietuvių tauta ir visi, kas patyrė skaus-

mą dėl jų atskyrimo iš šeimų ir tėvynės, turi visada vienyti dvasia ir pasišvęsti didžiai taikos ir laisvės bylai, kad kiekvienas turėtų prigimtines teises“¹⁰.

Kaip minėta, paroda, atskleidusi amerikiečiams tikrąjį Sovietų Sąjungos veidą ir perteikusi sovietų okupuotų tautų tragediją, sulaukė atgarsio ir sovietų valdomoje Lietuvoje. Lietuvos SSR oficialios institucijos savo dokumentuose įvardijo ją kaip turinčią tikslą, „kad būtų pralaužta tylos uždanga ir laisvasis pasaulis išgirstų „komunistinės Rusijos imperialistinius kėsnius““¹¹. Be to, Lietuvių genocido paroda patraukė ir kitų sovietų valdomų Rytų Europos tautų, – latvių, lenkų, vokiečių, ukrainiečių dėmesį. Taigi ALT, pradėdama ketvirtąjį gyvavimo dešimtmetį, savo veikla aiškiai paskelbė, jog būtina kelti į viešumą Sovietų Sąjungos nusikaltimus Lietuvai. Tuo tikslu organizacija būsimos veiklos gairėse kvietė visas laisvosios lietuvių politines pajėgas vienyti ir bendradarbiauti, o bendradarbiavimą su okupuoto krašto atstovais – „komunistų agentais“ – smerkė¹².

1971 m. pasikeitė ALT pirmininkas. Juo tapo dr. Kazys Bobelis, iki tol pasižymėjęs tiek JAV LB, tiek pačios ALT veikloje. Tų pačių metų Vasario 16-osios proga naujojo pirmininko pasirašytame ALT atsišaukime ryžtingai reiškiamas susirūpinimas dėl „pavergtoje Lietuvoje nuolat tebevykdomo teroro“. Be to, nuogaustaujama, kad Tėvynėje toliau „klastojama istorija, naikinama lietuviška kultūra, bažnyčia“. Kartu primenama, jog „okupantas nusiteikęs tarpusavyje kiršinti lietuvių išeiviją ir silpninti laisvės kovos pastangas“¹³. Pripažindamas naujai besiklostančias tarptautines realijas, naujasis ALT pirmininkas pabrėžė, kad išlaikys šios organizacijos gyvybingumą ir tradicijas. Toliau buvo palaikomas glaudus ryšys su JAV senatoriais, Atstovų rūmų nariais ir tuo užtikrintas tolesnis Kongreso pritarimas Lietu-

vos laisvės bylos kėlimui. 1972 m. Vasario 16-osios proga ALT pirmininkas K. Bobelis ir vicepirmininkas Kazys Šidlauskas lankėsi JAV Senate ir Atstovų rūmuose, kur buvo paminėta Lietuvos nepriklausomybės šventė. ALT atstovai, susitikę su JAV valstybės departamento Europos reikalų pusektoriumi Doyle Martinu, aiškinosi, kodėl ši institucija vartoja terminą „Baltijos tautų laisvo apsisprendimo teisė“. Pasak jų, iki šiol ALT kalbėjo apie „lietuvių tautos suverenų teisių vykdymo atstatymą“, todėl Valstybės departamento vartojamas terminas „nebūtinai reiškia teisę į nepriklausomybę“. Tuomet buvo atsakyta, kad JAV „nori vartoti pačią plačiausią sąvoką, kuri neribotų lietuvių tautai apsispręsti ir kitaip, negu už pilną neapribotą suverenitetą“. Dar paaiškinta: „Po to, kai Baltijos tautoms bus lemta atgauti laisvę, galimas dalykas, kad bus sukurtos Europos Jungtinės Valstybės, į kurias įsijungs ir Baltijos valstybės, ar bus sukurtos Jungtinės Baltijos Valstybės“. Susitikime dar kelta Lietuvos diplomatinės tarnybos (LDT) išlikimo problema, paliesta dvigubos pilietybės galimybė. Diskusija šiuo klausimu buvo svarbi dėl to, kad norėta sužinoti JAV poziciją dėl „egzilinės vyriausybės arba kurio nors kito organo atstovavimo pavergtai tautai“ pripažinimo. Tuomet sulaukta irgi nevienareikšmiško atsakymo: „Pirmoj eilėj reikėtų nustatyti, ar JAV piliečiai nelemia ir nedarina tokios veiklos organui“¹⁴. ALT daug nuveikė siekdama teigiamų permainų S. Kudirkos, P. ir A. Brazinskių reikalais, kurie buvo siejami su Tėvynės laisvinimo procesu. 1973 m. lapkričio 17–18 d. Čikagoje vykęs metinis ALT suvažiavimas, atspindėdamas naują tarptautinę padėtį ir įvykius okupuotoje Tėvynėje, priėmė rezoliucijas, kuriose išreiškiama padėka JAV prezidentui R. Nixonui už sovietų okupacijos nepripažinimo politiką ir prašoma iškelti Lietuvos okupacijos klausimą

ESBK bei daryti žygių, kad „Lietuvoj nebūtų laužomos piliečių teisės“¹⁵. Viešinti sovietų įvykdytą neteisėtą Lietuvos okupaciją tarptautiniu mastu padėjo dr. K. Bobelio dalyvavimas tais pačiais metais Taivane vykusiame Antikomunistiniame kongrese. Ten ALT pirmininkas iš tarptautinės tribūnos kėlė Lietuvos laisvės bylos problemą¹⁶.

Tvirtą ALT nusistatymą tęsti Lietuvos laisvinimo veiklą paliudijo Amerikos lietuvių VIII kongresas, vykęs 1974 m. rugsėjo 28–29 d. Čikagoje. Tai parodė ir kongreso *credo*: „Visi kaip vienas, visi kaip broliai bendru žingsniu eikime laisvės kovos keliu, vadovaujami Amerikos lietuvių tarybos“. Anot K. Bobelio, šis kongresas „visam pasauliui ir t. p. pavergtoms tautoms parodė lietuvių sutelktumą kelti Lietuvos bylą, o Amerikos politikams nurodė pavojus, kurie gali užklupti JAV, jei jos per daug pasitikės Sovietų Sąjungos „détente“ politikos pažadais“¹⁷.

Apskritai XX amžiaus aštuntojo dešimtmečio Lietuvos laisvinimo veiklą apibūdinamas ilgametis ALT pirmininkas Antanas Rudys pažymėjo, kad „kovoje už nepriklausomą Lietuvą svarbu ne tik ryžtas, bet ir kantrybė“. Tuomet šiuose politinės veiklos baruose buvo iškeltos trys strateginės kryptys. Pirma, JAV viešosios nuomonės „nuteikimas pavergtos Lietuvos bylos naudai“, nes prie „opinijos taikosi krašto [JAV] organizacija [administracija?], net užsienio politika“. Pasak jo, tai patvirtina pastarųjų metų įvykiai, susiję su lietuvių iš sovietų okupuotos Tėvynės pabėgimu per „geležinę uždangą“ (turima omenyje tėvas ir sūnus Brazinskai, S. Kudirka, vyras ir žmona Simokaičiai). Antra, „lietuvių tautos istorijos propagavimas, skleidžiant pasauliui žinias apie dorybingą tautą“. Kaip pavyzdį siūlyta pateikti lietuvių ir žydų sugyvenimą nepriklausomoje Lietuvoje. Trečia, pakartota laisvosios išėivijos politinių organizacijų, dalyvaujančių

laisvinimo veikloje, vienybės problema ir raginta ją nedelsiant spręsti¹⁸.

Taigi galima teigti, jog nagrinėjamo laikotarpio laisvinimo proceso požymiai jau rodė, kad ALT pasirinkta taktika atitinka keltas strategines kryptis. Organizacija ryžtingai reagavo į tarptautines aktualijas, turinčias sąsajų su okupuotu kraštu. Aktyvėjant Rytų ir Vakarų bendradarbiavimui, pradėta rengti reguliarius JAV ir SSRS vadovų susitikimus. 1973 m., kai į JAV atvyko sovietų vadovas, Sovietų Sąjungos komunistų partijos CK generalinis sekretorius Leonidas Brežnevas, Vašingtone ALT surengė antisovietinę demonstraciją. Tuo amerikiečiams ir pasauliui buvo priminta Lietuva, patekusi į sovietų priklausomybę¹⁹. Kitais metais, 1974 m. rudenį Čikagoje ALT drauge su latviais ir estais suorganizavo protesto eitynes, smerkiančias Australijos vyriausybės sprendimą pripažinti *de jure* Baltijos valstybių sovietinę aneksiją. Renginys sulaukė ir oficialių JAV sluoksnių dėmesio – jame dalyvavo JAV Kongreso narys²⁰.

Septintojo–aštuntojo dešimtmečių sandūroje JAV Lietuvos laisvinimo procese, be ALT, ilgametę patirtį turinčios organizacijos, veikusios nuo pat sovietų okupacijos pradžios, iškilo ir įsitvirtino PLB sudedamoji dalis – JAV lietuvių bendruomenė. Iš pradžių būta bandymų palenkti šią organizaciją ir jos politinę veiklą ALT dispozicijai, tačiau tokie veiksmai tik išryškino prieštaravimus tarp abiejų laisvinimo veikloje dalyvaujančių organizacijų²¹. Vis dėlto bendram Lietuvos laisvės labui ALT ir JAV LB teko siekti bendradarbiavimo (siūlyta ne konkuruoti laisvinimo veikloje, bet informuoti viena kitą, taip pat sudaryti šiai veiklai planuoti JAV komisiją), ir jos pamažu ėmė ieškoti kompromisų. Tuo tikslu pradėtos ALT ir JAV LB diskusijos dėl „kompetencijos teritorijų pasidalinimo“ tėsėsi²².

VLIK'AS STIPRINO POZICIJAS LAISVINIMO VEIKLOJE

Dar 1963 m. jau įsikūręs Niujorke VLIK'as, deklaravęs, jog yra „Lietuvos laisvės kovos vieninga vadovybė laisvajame pasaulyje“, nagrinėjamu laikotarpiu tai stengėsi patvirtinti darbais Tėvynės laisvinimo procese. Tuometinis organizacijos pirmininkas dr. Juozas Kęstutis Valiūnas aktyvino Lietuvos laisvės bylos kėlimą ir aiškinosi Vakarų šalių vyriausybių nuostatas Lietuvos sovietinės okupacijos atžvilgiu. Jis palaikė nuolatinį ryšį su JAV valstybės departamentu, Kongresu ir mezgė ryšius su Vakarų Europos valstybėmis, taip pat bendravo su palankių Lietuvos laisvės bylai kraštų oficialiais atstovais Jungtinių Tautų Organizacijoje (JTO). Tokį VLIK'o veiklos pagyvėjimą septintojo dešimtmečio pabaigoje užfiksavo ir Lietuvos SSR užsienio reikalų ministro pavaduotojas Vytautas Zenkevičius, rašęs pažymą apie laisvosios lietuvių politines organizacijas²³.

VLIK'as, atsiverdamas Vakaruose pasklidusiems lietuviams, pradėjo rengti kasmetinius seimus įvairiuose JAV ir Kanados miestuose. Atsirado galimybė vis platesniems laisvosios lietuvių sluoksniams geriau pažinti VLIK'o veiklą. Organizacija toliau puoselėjo tradiciją Lietuvai reikšmingų ar lemtingų istorinių datų progomis skelbti pareiškimus, kuriuose pateikiamos nuostatos tam tikru klausimu ir keliamos gairės ateičiai. 1970 m. birželio 18 d. per Romos radiją buvo išplatintas VLIK'o pareiškimas sovietų okupacijos 30-ųjų metinių proga. Kartu pranešta apie reikšmingą įvykį – nuo liepos 1 d. iš Filipinų sostinės Manilos pradedama lietuviškų laidų transliavimą. Minėtame pareiškime teigiama: „Tragiškojo birželio proga laisvės kovose žuvusiųjų prisiminimai broliškais ryšiais tesujungia Sibiro tremtį kenčiančius, pavergtoje Lietuvoje laisvės aušros laukiančius ir po platų pasaulį išblaškytus lietuvius“²⁴. Įstei-

giant Maniloje „lietuvišką radijo valandą“ daug pasidarbavo dr. J. K. Valiūnas²⁵. Taigi aštuntojo dešimtmečio pradžioje prie jau turėtų lietuviškų radijo laidų, transliuotų į okupuotą kraštą „Amerikos balso“, Vatikano, Romos, Madrido radijo bangomis, prisijungė ir Manila. Tada bendras jų transliacijos laikas sudarė kasdien 2 valandas 5 minutes ir per savaitę – 14 valandų 5 minutes²⁶.

Nauji įvykiai, siejami su Lietuvos laisvės siekiais, atsispindėjo kitame VLIK'o pareiškime, paskelbtame 1971 m. Vasario 16-osios proga. „Trys vienas po kito sekę [omeny turima P. ir A. Brazinskai, S. Kudirka, Simokaičiai. – J. B.], lygiai kaip anksčiau kiti pasisekę lietuvių bandymai išsiveržti iš sovietinio tautų kalėjimo įrodė mums ir pasauliui, kad Lietuva, nežiūrint priespaudos, tebėra gyva, o lietuviams laisvė yra brangesnė už visa kita“²⁷. Pareiškime teigiama, jog tai ženklai, raginantys „prabilti, kad jau laikas sovietinei imperijai atverti savo sienas laisvam judėjimui“. Kartu, anot VLIK'o, stiprėjantis pavergtų tautų veržimasis į laisvę ir jį palaikanti pasaulio viešoji nuomonė turėtų pagreitinti „komunistinės imperijos žlugimą ir priartinti Lietuvai laisvės dienas“²⁸. Neatsitiktinai pareiškime dar pabrėžiama, jog „pastarieji įvykiai, o ypač tragiškas Simo Kudirkos šuolis į laisvę, iškėlė Lietuvos klausimą viso pasaulio viešumai ir kartu mus įpareigojo savo darbais ir aukomis užtikrinti, kad ji nebūtų užmiršta“²⁹.

Tais pačiais metais sukako trisdešimt metų nuo 1941-ųjų Birželio sukilimo. VLIK'as ta proga išleido atsišaukimą, pagerbiantį lietuvių tautą, sukilusią prieš sovietų okupaciją ir sudariusią Lietuvos laikinąją vyriausybę. Jame sakoma, jog „šešias savaites veikusią valstybinę nepriklausomybę vokiečių okupacinė valdžia užgniaužė ir įvedė Lietuvon savo nacinį režimą“³⁰. VLIK'as nurodė Lietuvos okupacijos prielaidas, nes, pasak jo, surandama daugiau nacių Vokietijos ir So-

vietų Sąjungos dokumentų, nulėmusių Baltijos kraštų likimą. Visi šie dokumentai vėliau buvo įdėti į dr. Bronio Kaslo (Kazlauskas) rengiamą leidinį „USSR–Germany Aggression against Lithuania“. Knyga, kurią planavo VLIK'as bendradarbiaudamas su ALT, išleista 1973 m. Be to, VLIK'o leidybiniuose planuose išliko biuletenis „Eltos informacijos“, kuris aštuntojo dešimtmečio pradžioje periodiškai pasirodydavo ne tik lietuvių kalba, bet ir kitomis šešiomis didžiųjų tautų kalbomis – anglų, prancūzų, vokiečių, italų, ispanų ir arabų.

Tarptautinėje arenoje vis labiau įsigalint Europos saugumo ir bendradarbiavimo konferencijos idėjai, VLIK'as atitinkamai derino ir savo planus. Tai atsispindi 1971 m. gruodį JAV, Detroite vykusio metinio seimo numatytose veiklos gairėse. Jose Lietuvos laisvinimo veikloje, be tradicinių tapusių rūpesčių – siekimo išlaikyti LDT, organizacijos plėtimo įtraukiant jaunimo atstovus, politinių akcijų su kitomis organizacijomis koordinavimo, įrašytas memorandumų ir priemonių rengimas artėjant ESBK Helsinkyje³¹. Vykdydamas užsibrėžtus uždavinius VLIK'as 1972 m. toliau stiprino savo pozicijas Lietuvos laisvinimo darbe. Plečiant antisovietinę veiklą tais pačiais metais buvo inicijuotas sovietų okupuotų Baltijos tautų analogiškų organizacijų vienijimasis po Pasaulio baltų santalkos (World Baltic Conference, WBC) vėliava.

Atremdamas kitų laisvosios lietuvių organizacijų kritiką dėl konservatyvumo, ryšių su visuomene praradimo ir jaunų pajėgų stokos, VLIK'as toliau tobulino savo struktūrą ir veiklą. Atnaujinant valdybą buvo įtraukti du jauni nariai – Antanas Ruzgaitis ir Vytautas Radzivanas ir tuo paneigti nuogastavimai dėl organizacijos uždarumo bei senė-

jimo³². Be to, VLIK'ui teko atlaikyti dar vieną sovietų saugumo surengtą išbandymą. Omeny turimas KGB suplanuotas Vytauto Alseikos, ilgamečio „Eltos biuletenio“ redaktoriaus, „sprendimas sugrįžti į Sovietų Lietuvą“ ir iš ten rengti propagandinių puolimą prieš organizaciją bei visą Lietuvos laisvinimo procesą*.

1972 m. lapkričio 25–26 d. Klivlende vykusiame VLIK'o seime buvo skaitomos paskaitos, kuriose gvildinti aktualūs tarptautiniai Rytų ir Vakarų santykių atšilimo bei sovietų okupuotos Lietuvos įvykiai, analizuojama nauja VLIK'o situacija³³. Ta proga kalbėjęs LDT atstovas dr. Stasys A. Bačkis prognozavo, kokią įtaką Lietuvos laisvės bylai turės politinio klimato atšilimas Europoje, ir pabrėžė, jog laisvinimo organizacijų veikla taps sudėtingesnė. Dr. Jonas Genys, aptardamas VLIK'o ir visuomenės problemas, kėlė idėją, kad visuomenė aktyviau dalyvautų lituanistinėse mokyklose, ir oponavo tiems, kurie „patarė užmiršti laisvinimo bylą ir rūpintis tikrai kultūra“. Tokią poziciją propagavo liberalioji srovė; anot pranešėjo, ta idėja „patinka Maskvai“³⁴. Stasys Dziukas, tęsdamas mintį Lietuvos laisvės bylos kėlimo klausimu, atkreipė dėmesį į aktyvėjantį tautos pasipriešinimą okupuotoje Tėvynėje ir kvietė laisvinimo procese dalyvaujančias organizacijas siekti veiksmų derinimo³⁵. Apskritai Lietuvos laisvinimo veiklą, bemaž antrą dešimtmetį plėtotą daugiausia laisvojoje lietuviijoje, suaktyvino konkrečios laisvės troškimo apraiškos okupuotoje Tėvynėje.

Trisdešimtaisiais gyvavimo metais VLIK'as rinkosi į jubiliejinį seimą, kuris vyko 1973 m. gruodžio 1–2 d. Kanados mieste Toronte. Jame buvo analizuojama okupuotos Lietuvos padėtis ir iškeltos skausmingos tautai temos – represijos, genocidas,

* Daugiau apie tai žr.: A. Anušauskas, „KGB ir lietuvių visuomenė“, *Darbai ir dienos*, 2000, Nr. 21, p. 249.

rusinimas, taip pat aptarta Rytprūsių, atitekusių sovietams, perspektyva. „Jokia tauta ir valstybė nepasiekia savo tikslų, jei už juos nekovoja ir nėra pasiryžusi duoti reikalingas aukas savo gerovei ir laisvei užtikrinti“, – pažymėjo tuometinis VLIK'o pirmininkas dr. J. K. Valiūnas, kviesdamas atkakliai tęsti Lietuvos laisvinimo darbą³⁶. Seime buvo priimti trys nutarimai, kuriuos laisvoji lietuvių įvertino pozityviai. Kaip vienas svarbesnių VLIK'o valdybos uždavinių laisvinimo veikloje pažymėtas „Lietuvos gyvenimo sekimas ir objektyvus jo vertinimas“. Be to, siūlyta „rengtis Lietuvos bylos išskėlimui tarptautinėse organizacijose“ ir prašyti Vatikano, kad būtų „periodiškai skelbiamos maldos dienos už komunizmo persekiojamus krikščionis“³⁷.

Konsoliduojant Lietuvos laisvinimo procese dalyvaujančių organizacijų veiklą buvo reikšmingas VLIK'o vicepirmininko Jurgio Valaičio pasiūlytas planas rengiamai Lietuvos laisvinimo darbo konferencijai (ji įvyko 1974 m. spalio 26–27 d. Niujorke (White Plains), o joje buvo numatyti Tėvynės laisvinimo veikloje dalyvaujančių organizacijų bendri nuolatiniai ir specialūs darbai)*. Programoje siūlyta apimti tris dalis – apžvalginę, svarstomąją ir išvadinę. Suvokta, jog „su laiku keičiasi lietuviškoji visuomenė, kaip ir visos kitos, keičiasi ir aplinkybės“, todėl raginta, kad VLIK'as „nuosekliai turėtų priešios raidos prisiderinti“. Konstruktivūs siūlymai, skatinantys laisvinimo veikloje dalyvaujančių organizacijų vienybę, skambėjo ir kitų konferencijos dalyvių kalbose bei pranešimuose. Antai VLIK'o tarybos pirmininkas Vytautas Vaitiekūnas pažymėjo, kad keliant Lietuvos laisvės bylos klausimą yra „pribrendęs laikas duoti išsivijai vieningos orientacijos gaires, vieningą veiklos programą ir vieningą Lietuvos laisvinimo darbų

vykdymą bei finansavimą, kad mūsų intelektualinių ir materialinių išteklių užtektų vieningam ilgos distancijos keliui į Lietuvos nepriklausomybę“³⁸. Tokios mintys patvirtino idėją, jog būtina iš tikrųjų konsoliduoti laisvosios lietuvių politines pajėgas ir ryžtingai siekti galutinio tikslo – Lietuvos išsivadavimo iš sovietinės okupacijos. Iniciatyvos ėmėsi VLIK'as, įtvirtindamas organizacijos reikšmingumą šiame svarbiame politinės veiklos bare.

Nuogaštavimai, kad „VLIK vadovai dėl savo konservatyvumo, politinių gabumų ir pasenusios ideologijos negali prisitaikyti prie pastoviai besikeičiančios tarptautinės padėties, pripažinti pastarųjų metų esminius pasikeitimus Europoje“³⁹, buvo paneigti. Jubiliejinis VLIK'o seimas ir vėlesni 1974 m. įvykiai parodė šios organizacijos gyvybingumą. „Kanadiečiai, anot spaudos, pamatė, jog VLIK'as nėra senelių saujelė, o pajėgių žmonių kolektyvas, kurio priešakyje stovi žvalus, patyręs ekonomistas ir politikas dr. K. J. Valiūnas“⁴⁰.

PLB LIETUVYBĖS IŠLAIKYMĄ SIEJO SU LAISVINIMO VEIKLA

Trečiajame visus Vakarų lietuvius vienijančios organizacijos – PLB seime, vykusiame 1968 m. minint jubiliejinę Nepriklausomybės paskelbimo sukaktį, buvo priimtas neeilinis nutarimas Lietuvos laisvinimo veiklos klausimu. Dokumentas svarbus tuo, kad ne tik skelbė jungimąsi į laisvinimo procesą, bet ir įpareigojo kraštų lietuvių bendruomenes, kaip atskirus PLB padalinius, aktyviai dalyvauti politinėje veikloje. Tuo tikslu įgyvendinant šį atsakingą visai laisvajai lietuvių uždavinį siūlyta išnagrinėti kiekvieno krašto galimybes, pasitelkti šiam darbui jų įtakin-

* Plačiau apie tai žr.: J. Banionis, *Lietuvos laisvės byla Vakaruose 1975–1990*, Vilnius, 2002, p. 24–29.

gus politinius veikėjus, reguliariai rengti užsienio kalbomis informaciją lituanistine tematika bei skelbti ją žiniasklaidoje, išnaudoti rinkimines kampanijas Lietuvos laisvės bylos kėlimui, telkti į laisvinimo veiklą lietuvių jaunimo intelektualines pajėgas. Taigi šalia kitų dviejų Lietuvos laisvinimo organizacijų – ALT ir VLIK'o atsirado trečia organizacija – PLB, demokratiškai suburta tautinės priklausomybės pagrindu.

Pirmieji iš pasaulio kraštų lietuvių bendruomenių į raginimą atsiliepė JAV tautiečiai. 1969 m. sausio 26 d. JAV LB paskelbė kreipimąsi „Tautai ir Valstybei!“; jame apibrėžiant organizacijos veiklos tikslus aiškinama: „Nei sąvokiniai, nei praktiškai Lietuvos laisvinimo pastangos nėra atskiriamos nuo lietuvybės išlaikymo darbų, lygiai kaip ir tautinio išsilaikymo pastangų negalima išvaizduoti be pilnutinio angažavimosi Lietuvos laisvei“. Be to, pastarąją nuostatą grindė mintis, jog „sąmoningai tautai būtina savo nepriklausoma valstybė“⁴¹. Pirmiausia kaip tinkamos progos Lietuvos laisvės bylai kelti buvo pasirinkta Vasario 16-osios minėjimai. Jų metu JAV LB ėmė skleisti anglų kalba informaciją apie okupuotos tautos padėtį, kartu atsirado galimybė telkti aukotojų lėšas. Dėl to netrukus susikirto keliai su ALT, kuri jau 1940 m. JAV buvo įsitvirtinusi išeivijos politinės veiklos baruose.

1970 m. reikšmingu įvykiu visai lietuvių tautai tapo laisvosios lietuvių iniciatyva Vatikane, Šv. Petro ir Povilo bazilikoje įkurta Lietuvos kankinių koplyčia. Jos pašventinimo iškilmės vyko liepos 7 d., o sovietai spėjo ją įvardyti kaip „emigrantų“ koplyčią; tuo pabrėžiami išeivijos nuopelnai, nes jų pasiukojimu Šventajame mieste atsirado Lietuvos ženklas.

1971 m. Vasario 16-osios proga atsitiko dar vienas svarbus įvykis, turėjęs didelę reikšmę Lietuvos laisvės bylos kėlimui tarptautinėje plotmėje. Įgyvendinant bendrą JAV

LB ir PLB sumanytą išsamiau informuoti kitataučius apie okupuotos Lietuvos padėtį, pasirodė leidinio „The Violations of Human Rights in Soviet Occupied Lithuania“ („Žmogaus teisių pažeidimai sovietų okupuotoje Lietuvoje“) pirmasis tomas. Jame paskelbtuose naujausiuose išeivijos istorikų ir politologų tyrimuose apžvelgiama istorinė medžiaga apie Lietuvą praradus nepriklausomybę, keliama faktai apie žmogaus teisių, laisvių ir religijų varžymą sovietų okupuotame krašte. Tapęs metiniu leidinys, skleisdamas Lietuvos reikalą už lietuvių bendruomenės ribų, sustiprino antisovietinę kovą. Jis kasmet tobulėjo tiek skelbiamų straipsnių turiniu, tiek pateikiama dokumentine medžiaga. Tai buvo priversta pripažinti ir oficialioji sovietų Lietuvos administracija. Pavyzdžiui, 1973 m. leidinį Lietuvos SSR užsienio reikalų ministerija įvertino taip: „Visumoje [...] leidinys ne tik papildytas „nauja medžiaga“, bet žymiai geriau argumentuotas, palieka rimtesnę išpūdį. Neabejotinai geriausiai parašytas ir tam tikra dalimi juridiškai pagrįstas bei tikrų ir taip vadinamų dokumentų ištraukomis iliustruotas antras skyrius religijos klausimu“⁴².

Plėtodama Lietuvos laisvinimo veiklą JAV LB tyrė, kaip kito JAV politika okupuotos Lietuvos atžvilgiu švelnėjant tarptautinei padėčiai. Tuo tikslu buvo užmezgami ryšiai su JAV valstybės departamentu. 1971 m. gruodžio 11–12 d. Filadelfijoje JAV LB surengtose politinių studijų dienose apsilankęs Valstybės departamento direktoriaus pavaduotojas Rytų Europos reikalams bei Baltijos skyriaus viršininkas Doyle Martinas skaitė pranešimą „JAV pažiūra į Baltijos valstybių okupaciją“. Jis atskleidė aštuntojo dešimtmečio pradžios JAV politiką sovietų okupuotų Baltijos kraštų atžvilgiu penkiomis tezėmis. Pirma, JAV administracijos ir Amerikos lietuvių pareiga – sudaryti sąlygas laisvam Lietuvos apsisprendimui. Antra, Lietu-

vos laisvės bylos kėlimas JTO reikštų pralaimėjimą, todėl šią problemą tikslinga kelti kitur tarptautiniu mastu – institucijose ar forumuose. Trečia, JAV nesiekia tiek Lietuvai, tiek kitoms SSRS tautoms nepriklausomybės, bet tik laisvo apsisprendimo. Ketvirta, JAV neturi interesų prieštarauti nepriklausomybės alternatyvoms – pavyzdžiui, Baltijos konfederacijai, Skandinavijos ir Baltijos konfederacijai, Lietuvos ir Lenkijos sandraugai. Penkta, dabartinė JAV administracija Lietuvos okupacijos nepripažinimą laiduoja, bet negarantuoja už ateities administracijų poziciją⁴³. Įsitvirtinusi PLB priešakyje, JAV LB ieškojo naujų Lietuvos laisvinimo veiklos metodų. 1972 m. rugsėjo 9 d. surengtoje konferencijoje pasiūlyti konkretūs Lietuvos laisvės bylos kėlimo veiksmai: pirma, sukurti lietuvių egzilyje „vyriausią autoritetą“, kurio priešaky būtų vadovybė, priimanči atsakomybę už laisvinimo veiklą; antra, sušaukti nepaprastąją pasaulio lietuvių politinę konferenciją; trečia, skubiai šiam reikalui sukaupti finansinį fondą (bent vieną milijoną dolerių)⁴⁴. Vadinasi, tiek PLB ir pirmiausia JAV LB, tiek kitos Lietuvos laisvinimo veikloje dalyvaujančios organizacijos (ALT, VLIK'as) turėjo nuolat, kantriai ir argumentuotai kelti ir aiškinti Lietuvos reikalą būsimoms JAV valdžioms.

Rūpindamasi laisvosios lietuvių jaunuomenė PLB skatino ją įsitraukti į plačią kultūrinę, visuomeninę ir politinę veiklą. Dar 1970 m. spalio 20 d. PLB kreipimesi į kraštų LB reiškiami tokios veiklos lūkesčiai: „Pradėtas didelis darbas ir jo pasisekimas priklausys nuo mūsų norų. Šį darbą atliks visų pirma pats jaunimas, bet jam taip pat reikia vyresniųjų talkos bei paramos“⁴⁵. Pabrėždama lietuvių jaunimo pastangų svarbą skleidžiant tautinę kultūrą ir keliant Lietuvos valstybingumo problemą PLB paskelbė 1972-uosius Jaunimo metais. Ta proga 1971 m. spalio 2 d. Klivlende priimtame pa-

reiškime laisvosios lietuvių jaunuomenė buvo raginama ryžtingai įsitraukti į politinę veiklą „nepriklausomai demokratinei Lietuvos respublikai atkurti“. Be to, dokumente pabrėžiama, jog būtina plėsti jaunimo tautinę ugdymą mokyklose ir šeimose, stiprinti jaunimo organizacijas ir skatinti jų tarpusavio bendradarbiavimą, puoselėti kultūrinę veiklą, propaguoti lietuvišką spaudą. Lietuvių jaunuomenė buvo pakviesta aktyviai dalyvauti ketvirtojoje tautinėje šokių šventėje ir antrajame Pasaulio lietuvių jaunimo kongrese (toliau – PLJK)⁴⁶.

Pratęsiant laisvosios lietuvių jaunimo judėjimo tradiciją, 1972 m. birželio 30–liepos 16 d. iš pradžių Čikagoje, vėliau Toronte vyko antrasis PLJK, kuriame dalyvavo atstovai iš 12 Šiaurės ir Pietų Amerikos, Australijos, Europos šalių. Svarbiausias jo rezultatas – Pasaulio lietuvių jaunimo sąjungos (toliau – PLJS) įkūrimas ir 1972 m. liepos 8 d. priimtos nuostatos. Šiame dokumente, be organizacinių, kultūrinių tarpusavio ryšių, šeimos reikalų, buvo iškelti ir politiniai siekiai. PLJK, numatydamas lietuvių perspektyvų gaires, pasisakė „už lietuvių tautos laisvę ir nepriklausomos Lietuvos Respublikos atstatymą“ ir kvietė „bendromis jėgomis, nežiūrint politinių įsitikinimų“, kovoti dėl Tėvynės laisvės⁴⁷. Tiems tikslams įgyvendinti PLJS buvo įsteigta politinių reikalų komisija, kuriai pavesta rūpintis politinės informacijos rinkimu ir perdavimu, ryšių tarp lietuvių politinių organizacijų palaikymu, taip pat „politinių akcijų ir strategijų rengimu“. Be to, PLJS, komentuodama bendradarbiavimo su okupuota Tėvyne problemą, pabrėžė, kad ji „skiria pavergtos Lietuvos okupantą nuo okupuoto lietuvių“⁴⁸, ir skatino domėtis Lietuvos kūrybiniu gyvenimu bei objektyviai jį vertinti. Tokia jaunimo organizacijos nuostata iš esmės atitiko 1966 m. priimtus Klivlendo nutarimus dėl bendradarbiavimo su okupuoto krašto tautiečiais; juose akcentuo-

tas ryšių palaikymas tik „privačioje plotmėje“. Kaip matyti, laisvosios Lietuvos jaunimas savo veikla rodė ištikimybę Lietuvos laisvės bylai ir kėlė mintį, jog būtina ieškoti naujų laisvinimo veiklos metodų. Tai pastebėjo ir okupuoto krašto sovietų institucijos, kurioms kėlė nerimą tvirtas PLJS pozicijos politiniais klausimais. Pavyzdžiui, Lietuvos SSR URM samprotavo: „Dauguma emigracijos jaunimo organizacijų iš esmės sutinka su reakcijos išpuoliais prieš Tarybų Sąjungą bei Tarybų Lietuvą ir prieštaravimai daugiau išskyla tik dėl „vadavimo“ politikos metodų“⁴⁹.

Aštuntajame dešimtmetyje Lietuvos laisvinimo veiklai naujų impulsų suteikė dar vienas PLB padalinys – Vokietijos lietuvių bendruomenė (toliau – VLB). Tai patvirtina 1972 m. kovo 5 d. priimta rezoliucija, kurioje viso pasaulio lietuviai raginami jungtis į laisvosios Lietuvos organizacijas ir toliau stiprinti politinį darbą. VLB pritarė PLB III seimo nutarimams ir siūlė laisvinimo veiklą derinti su VLIK'o veiksmais. Be to, artėjant Europos saugumo ir bendradarbiavimo konferencijai buvo iškelta idėja įtraukti į šio tarptautinio forumo darbotvarkę 1939 m. Molotovo–Ribbentropo pakto slaptųjų protokolų panaikinimo klausimą. Nepasisėkus įgyvendinti sumanymo, VLB siūlė laisvajai Lietuvai organizuoti protesto demonstracijas, tarp jų ir bado streikus⁵⁰.

Egzilio lietuviai, dalyvaudami Lietuvos laisvinimo procese, ne tik išplėtė veiksmų geografiją, bet ir praturtino veiklą naujomis priemonėmis. Pratęsdamas JAV ir SSRS viršūnių susitikimų tradiciją, Vašingtonas 1973 m. rengėsi SSRS vadovo L. Brežnevo vizitui į JAV. Tuomet PLB atstovams pavyko surengti susitikimą su JAV valstybės sekretoriumi Henry Kissingeriu. Delegacija, kurią sudarė Visuomeninių reikalų komisijos pirmininkas Algimantas Gečys, informacijos tarnybos vadovė Aušra Zerr ir ryšių su Vals-

tybės departamentu koordinatorius Algimantas Gureckas, 1973 m. balandį buvo priimta Baltuosiuose rūmuose. Lietuviai įteikė memorandumą, kuriame iškelti aktualūs Lietuvos laisvinimo veiklai klausimai: sovietų okupacijos nepripažinimo politikos tęstinumas, LDT išlaikymo garantijos vykstant ESBK procesui, žmogaus teisių pažeidimų pavergtose Baltijos valstybėse svarstymo JTO galimybės, laidų lietuvių, latvių ir estų kalbomis „Laisvės“ radijuje įvedimas. Be to, išreikštas susirūpinimas jūreivio S. Kudirkos likimu, siūlyta derybose su sovietais reikalauti, kad būtų sumažinti muitai siuntiniams ir panaikinti apribojimai asmenims, keliaujantiems į Lietuvos SSR ir iš jos⁵¹.

Vis labiau intensyvėjant Rytų ir Vakarų bendradarbiavimui laisvoji Lietuva galėjo dažniau susitikinėti su tautiečiais, gyvenančiais už „geležinės uždangos“. Neatsitiktinai, rengiantis eiliniam, IV, PLB seimui, pažymima: „Okupuotos Lietuvos ir išeivijos lietuvių santykių klausimu jau persveria nuosaikieji, skiria okupuotą lietuvių nuo paties okupanto“⁵².

1973 m. rugpjūčio 30–rugsėjo 3 d. Vašingtone vykusio PLB IV seimo dalyviai atstovavo 11 Europos, Šiaurės ir Pietų Amerikos, Australijos ir Okeanijos šalių lietuvių bendruomenių. Tarp seime svarstytų svarbiausių temų buvo nagrinėtos ir lietuvių bendruomenės galimybės dalyvauti laisvinimo veikloje. LDT atstovas Stasys Lozoraitis jaunesnysis skaitė pranešimą „Tarptautinė padėtis ir Lietuvos laisvinimas“, o diskusijose dar kartą aptarta PLB politinė veikla. Apžvelgus susiklosčiusią laisvojoje Lietuvoje padėtį, buvo pripažinta, jog būtina atsisakyti „politinio monopolio tendencijų“ ir „leisti Bendruomenei taip pat dirbti Lietuvos laisvinimo darbą“. Anot diplomato S. Lozoraičio, „laisvinimo veikloje svarbus kiekvienas pozityvus, nors ir mažas žingsnis (pavyzdžiui, vieningomis visų pastangomis kad ir

Vilniaus arkivyskupijos teisinės būklės sutvarkymas Lietuvos naudai)⁵³.

Šiame PLB seime buvo perrinktas valdybos pirmininkas: Stasį Barzduką pakeitė nepartinis Bronius Nainys, taigi nepriklausomas nuo VLIK'o ar ALT. Naujasis pirmininkas svarbiausią PLB veiklos principą apibrėžė taip: „Lietuvos laisvės ir visapusiškai nepriklausomos Lietuvos valstybės siekis“.

Tolesnės Lietuvos laisvinimo veiklos gairės buvo išdėstytos PLB IV seimo nutariuose. Juose numatyta politinę veiklą derinti su LDT ir VLIK'u. Visos laisvosios lietuvių organizacijos buvo raginamos persvarstyti savo veiklos būdus, derinti tikslus ir vienyti į giminingus junginius. „Tol, kol lietuvių tauta bus okupuota ir bus vykdoma rusifikacija Lietuvoje ir jos kultūriniai bei ekonominiai pasiekimai bus siejami su integraline Sovietų Sąjungos dalimi, lietuvių išeivijos uždavinys turi būti okupanto daromų skriaudų bei lietuvių tautos naikinimo atskleidimas pasauliui, todėl seimas prašo rūpintis, kad laisvojo pasaulio kultūra ir išeivijos lietuvių kultūros laimėjimai pasiektų gyvąją lietuvių tautą“. Be to, visų pasaulio šalių lietuvių bendruomenės buvo skatinamos „išnaudoti kiekvieną progą kalbėti apie Lietuvos laisvės reikalą ir protestuoti prieš žmogaus teisių pažeidimus Lietuvoje“⁵⁴. Taigi PLB paskelbė nekintamą nuostatą dalyvauti laisvosios lietuvių politinėje veikloje, pabrėžė būtinumą bendrauti su okupuota lietuvių tauta, kelti žmogaus teisių pažeidimus sovietų Lietuvoje. Tai jau reiškė, kad ši organizacija įsitvirtino Lietuvos laisvinimo procese. Tačiau būtina pažymėti, kad PLB nutarimų tekste dar išliko septintajame dešimtmetyje vartota „išsivadavimo iš kolonializmo“ formuluotė, kuria manyta remtis keliant Lietuvos ir kitų Baltijos kraštų bylą JTO. Kreipimesi į pavergtąją tautą teigiama: „Likvidavus vakarietiškojo imperializmo liekanas Afrikoje ir Azijoje, ateis

eilė likviduoti ir sovietinį kolonializmą. Laisvieji lietuviai, siekdami priartinti ir pagreitinti Lietuvos išsivadavimą iš sovietinio kolonializmo, atidžiai stebi tarptautinę raidą, plačiai informuoja laisvąjį pasaulį apie padėtį okupuotoje Lietuvoje, kiekviena tinkama proga šaukiasi į Lietuvai draugingas vyriausybes, kad jos reikalautų sovietinio kolonializmo likvidavimo“⁵⁵.

Aptariamam laikotarpiu laisvosios lietuvių laukė netikėtas išbandymas. 1974 m. rugpjūčio 13 d. Australijos parlamentui buvo pranešta, kad šalį valdanti leiboristų vyriausybė, vadovaujama E. Gougho Whitlamo, nutarė pripažinti *de jure* SSRS sudėtyje Baltijos valstybes⁵⁶. Reaguodama į tai kaip į Vakarų šalių pozicijos dėl Baltijos kraštų okupacijos laužymą, PLB ėmėsi organizuoti protesto akcijas. Pirmiausia apie tai buvo informuota žiniasklaida ir nusiųstas kreipimasis Australijos opozicijai. Aiškindamasi poziciją į susiklosčiusią padėtį PLB valdyba įteikė JAV prezidentui G. Fordui raštą. Jame prašoma „diplomatiniais keliais siekti, kad šis neteisingas, jokia teise bei morale nepagrįstas ir nereikalingas Australijos politikos pakeitimas būtų atšauktas“. Ten pat reiškama viltis, kad toks Australijos sprendimas nepaveiks JAV ir jos „politika Baltijos valstybių atžvilgiu bus tęsiama“⁵⁷. JAV prezidento atsakyme buvo pabrėžta mintis, kuria laisvoji lietuvių vėliau rėmėsi tolesnėje Lietuvos laisvinimo veikloje. Atsakyme rašoma: „Mūsų pastangos gerinti Rytų–Vakarų santykius ir stabilizuoti padėtį Europoje Pabaltijo valstybių žmonėms bus naudingos. Aš noriu Jus užtikrinti, kad tos pastangos nenumato bet kokių pakeitimų mūsų politikoje nepripažinti priverstinio Pabaltijo valstybių inkorporavimo į Sovietų Sąjungą ir mūsų siekiuose remti savo pačių apsisprendimo teisę visiems žmonėms“⁵⁸.

Tačiau PLB įsitraukus į laisvinimo veiklą, politinėje sistemoje, kuri tapo diarchine,

ėmė ryškėti organizacijų tarpusavio kovos požymiai. Todėl vis garsiau pradėta kalbėti apie būtinybę „sujungti jėgas ir veiksmų sistemą iš pagrindų racionalizuoti ją konsoliduojant“⁵⁹.

BALTIEČIAI, KELDAMI LAISVĖS BYLĄ, TOLIAU JUNGĖSI

Laisvoji lietuvių, plėtodama okupuoto krašto laisvinimo veiklą, ne tik derino tarpusavyje organizacijų veiksmus (1966 m. Klivlendo, 1974 m. Niujorko konferencijos), bet ir toliau vienijosi su kitomis dviem Baltijos tautomis Laisvės bylos kėlimo procese. Lietuviams egzilyje išėjus už bendruomenės ribų, manyta, jog Vakarams skirs daugiau dėmesio sovietų okupuotiems baltiečiams. Jau nuo septintojo dešimtmečio pradžios (1961 m. balandžio 26–30 d.) gyvavo Jungtinis Amerikos baltų (baltiečių) komitetas (Joint Baltic American Committee, JBAC), kuriame lietuviams atstovavo ALT, latviams – Amerikos latvių sąjunga, estams – Amerikos estų tautinis komitetas. Ši baltiečių organizacija veikė vienos valstybės – JAV mastu; ji palaikė nuolatinius ryšius su valstybės administracija, kėlė į viešumą okupuotų Baltijos kraštų padėtį ir jų siekį tapti laisvais ir nepriklausomais. 1974 m. gegužės 31 d. JBAC atstovai susitiko su tuometiniu JAV viceprezidentu G. Fordu ir išreiškė jam pageidavimą „dėti visas pastangas, kad šių [Baltijos] kraštų okupacija nebūtų patvirtinta pasirašant bet kokias sutartis su Sovietų Sąjunga“⁶⁰. Tokiais ir panašiais veiksmais (pavyzdžiui, Baltijos kraštų okupacijos minėjimais) baltiečių organizacijos atliko nemažą lobistinį darbą. Dėl to JAV administracija, Kongresas ir toliau pritarė Baltijos šalių laisvės bylai.

Kaip minėta, reikšmingos baltiečių akcijos vykdavo per pavergtų Baltijos šalių nepriklausomybės dienų minėjimus, kurių metu buvo nuolat pabrėžiama sovietų okupaci-

ja, prasidėjusi 1940 m. birželį. Tokia veikla, tebesitęsianti ne vienus metus, tapo žinoma amerikiečių visuomenei. Tai turėjo pripažinti ir Sovietų Sąjungos pasiuntinybė Vašingtone. „Latvijos, Lietuvos ir Estijos buržuazinių respublikų paskelbimo metinių proga 1971 m. kalbėjo 83 Atstovų rūmų nariai ir 22 senatoriai, 1972 m. – 72 Atstovų rūmų nariai ir 22 senatoriai, 1973 m. – 78 Atstovų rūmų nariai ir 11 senatorių, 1974 m. – 93 Atstovų rūmų nariai ir 28 senatoriai“⁶¹. Cituota kiekybinė išraiška neabejotinai patvirtino, kad JAV Kongresas vis labiau domėjosi Baltijos šalių okupacijos problema.

Rengiantis Europos bendradarbiavimo ir saugumo konferencijai, 1972 m. lapkričio 18 d. žengtas dar vienas žingsnis vienijant politines baltiečių pajėgas egzilyje. Niujorke VLIK'as drauge su Pasaulio laisvųjų latvių federacija ir Laisvųjų estų taryba subūrė jau minėtą Pasaulio baltų santalką (World Baltic Conference, WBC)⁶². Šis baltiečių susivienijimas ne tik derino politinę veiklą, bet ir numatė keistis informacija apie Lietuvą, Latviją ir Estiją, o ateityje įsteigti bendrą informacijos centrą. Naujam susivienijimui vadovauti turėjo rotacijos principu atskirų tautų atstovai. Pirmuoju pirmininku tapo J. K. Valiūnas. WBC, veikdama jau viso Vakarų pasaulio mastu, daug nuveikė koordinuodama bendrus veiksmus rengiantis vadinamajam Helsinkio procesui. Pirmiausia buvo svarbu siekti, kad ESBK nesutiktų su dabartine Baltijos kraštų padėtimi, kitaip tariant, kad nebūtų patvirtintas šių šalių inkorporavimo į SSRS pripažinimas.

Politinę veiklą toliau tęsė dar viena baltiečių organizacija – BATUN (Baltic Appeal the United Nations, Baltijos atsišaukimas į Jungtines Tautas). 1971 m. rugsėjo 22 d. minint Baltijos kraštų priėmimo į Tautų Sąjungą penkiasdešimtmetį, BATUN pirmininkas Kęstutis K. Miklas išsiuntinėjo memorandumą šalių atstovybėms prie JTO. Doku-

mente, pavadintame „Apie Pabaltijo valstybių praeitį Tautų Sąjungoje ir jų dabartinį išstūmimą iš tarptautinio gyvenimo“, primenama, kad 1921 m. Tautų Sąjungos antrosios asamblėjos šešioliktame posėdyje balsų dauguma Lietuva, Latvija ir Estija tapo visateisėmis narėmis. Vadinasi, trys Baltijos valstybės įsipareigojo remti ir „rėmė taikingą valstybių bendradarbiavimą, savo įstatymus šios šalys tvarkė pagal tarptautinius susitarimus“. Toliau teigiama, kad turint omeny 1946 m. balandžio 18 d. rezoliuciją dėl Tautų Sąjungos paleidimo (pagal ją įpareigojimai perduoti naujai sukurtai JTO) bei Visuotinę žmogaus teisių deklaraciją, taip pat Deklaraciją dėl nepriklausomybės suteikimo kolonijinėms šalims ir tautoms, JTO nariai turėtų „padėti Pabaltijo tautoms atgauti savo nepriklausomybę, jų teisę į apsisprendimą ir jų teisėtą vietą pasaulio tautų bendruomenėje“⁶³. Nors išsamus, tarptautiniais juridiniais dokumentais paremtas memorandumas nesulaukė deramo dėmesio JTO, tačiau tai buvo dar viena proga pareikšti pasauliui apie sovietų okupuotų Baltijos tautų padėtį.

Baltiečių jungimosi apraiškų būta ir Europoje. 1973 m. kovo 25 d. Lueneburge Vakarų Vokietijos lietuvių, latvių ir estų organizacijos drauge su Baltijos vokiečių draugija priėmė rezoliuciją Vokietijos FR vyriausybei. Dokumente prašoma, kad būsimoje ESBK „būtų išvengta tiesiogiai ar netiesiogiai pripažinti Pabaltijo valstybių įjungimą į Sovietų Sąjungą“. Be to, primenama, jog Lietuva, Latvija ir Estija – vienintelės prieškarinio Europos valstybės, kurių nepriklausomybė buvo sunaikinta pagal 1939 m. Molotovo–Ribbentropo paktą ir iki šiol neatkurta, todėl VFR vyriausybė turinti atitaisyti „nacionalsocialistų padarytą neteisę“⁶⁴.

Egzilio baltiečių vienybę patvirtino ir jų veiksmai po jau minėto Australijos vyriausybės nutarimo, kuriuo buvo *de jure* pripažintas Baltijos valstybių įjungimas į SSRS.

Paskelbus šį nutarimą, 1974 m. rugpjūčio 17 d. Vašingtone prie Australijos ambasados baltiečiai surengė demonstraciją, smerkiančią sovietų okupacijos Baltijos kraštuose įteisinimo rėmėjus. Organizatoriai – JBAC ir šiam baltiečių susivienijimui atstovaujantys Jonas Genys, Talivaldis Šmits ir Maido Kari įteikė Australijos ambasadai raštą. Jame protestuojama prieš Australijos vyriausybės nutarimą ir viliamasi, kad „protingas šio nepagalvoto nutarimo persvarstymas bus tęsiamas ir kad tas ves į sugrąžinimą pirminio nusistatymo vėl pripažinti Australijos paramą laisvei ir teisingumui visame pasaulyje“⁶⁵.

Baltiečiai vienijosi ir Australijoje. Į nelemtą savo šalies vyriausybės nutarimą jie atsakė siųsdami parlamentarams peticijas, laiškus, brošiūras, o 1974 m. rugsėjo 19 d. Kanberoje prie Parlamento rūmų surengė didžiulę protesto demonstraciją⁶⁶. Apskritai visus baltiečius egzilyje stipriai paveikė Australijos vyriausybės nutarimas formaliai pripažinti sovietų įvykdytą neteisėtą Baltijos kraštų inkorporavimą. Nuogaustaujant, kad kitos Vakarų šalys nepakeistų suformuluotų nusistatymų šiuo klausimu, buvo imtasi efektyvių veiksmų – rengiamos demonstracijos, mitingai, rašomi memorandumai, raginantys atšaukti Australijos nutarimą. (Netrukus sulaukta laimėjimo – 1975 m. gruodį Australijos vyriausybė, vadovaujama Malcolmo Frasero, atsižvelgė į baltiečių protestus ir atšaukė savo pirmtakų nutarimą pripažinti *de jure* Baltijos valstybių įjungimą į SSRS.)

EUROPOS BENDRUOMENĖ BE LIETUVOS, LATVIJOS IR ESTIJOS NETURĖTŲ BŪTI REPREZENTUOJAMA ESBK

Prasidėjus aštuntajam dešimtmečiui Rytų ir Vakarų politikų dėmesys Europos saugumui ir bendradarbiavimui įgavo konkretumo.

SSRS ir JAV pavyko pasiekti sutarimą, pagal kurį šalys derėjosi ne tik dėl Europos saugumo, bet ir dėl įvairiapusio bendradarbiavimo. Tačiau sovietų okupuotoms Baltijos valstybėms prasidėjęs ESBK procesas iš esmės nieko nežadėjo. Jos buvo išbrauktos iš Europos valstybių sąrašo. Tuo tarpu Sovietų Sąjungai šis procesas galėjo būti naudingas dėl jos sienų, kartu ir okupuotų teritorijų priklausomybės pripažinimo.

Kita vertus, rengimasis ESBK turėjo teigiamą poveikį Lietuvos laisvės bylos kėlimui, nes atsirado proga priminti pasauliui sovietų okupuotų Baltijos valstybių problemą. Dar 1969 m. gruodį vykstant VLIK'o seimui lietuvių diplomatas Vaclovas Sidzikauskas kalbėjo: „Žymiai smulkiau nagrinėjau Europos pasitarimo klausimą todėl, kad, pirma, šandien tai vienas aktualiausių tarptautinėje politikoje klausimų, antra, todėl, kad šis klausimas apsprendžia mūsų laisvinimo veiklos kryptis ir turinį tarptautinėje arenoje“⁶⁷. Todėl laisvoji lietuvija, atsižvelgdama į spartėjančią ESBK procesą, memorandumais, laiškais reiškė nesusitaikymą su prievartiniu Lietuvos įjungimu į SSRS. 1971 m. VLIK'o pirmininkas J. K. Valiūnas, LDT vadovas Stasys Lozoraitis parašė laišką, adresuotą JAV prezidentui R. Nixonui. Jame teigiama: „Tuo atveju, jeigu ateityje vis tik įvyks pasitarimas saugumo klausimais, pageidautume į dienos tvarkę įtraukti klausimą dėl nepriklausomybės ir laisvės atstatymo Baltijos šalyse“⁶⁸. 1972 m. rugsėjį VLIK'as drauge su Lietuvos laisvės komitetu (LLK) parengė memorandumą „Lietuva ir ESBK“, kurį įteikė ESBK procese dalyvaujančių šalių vyriausybėms. Be to, memorandumai buvo išsiųsti Socialistų Internacionalo veikėjams ir NATO Tarybos 1972 m. lapkričio 21 d. posėdžio dalyviams. Dokumentuose išreikštas nesutikimas su tuo, kad ESBK susitarimuose rengiamasi įteisinti dabartinį *status quo*

Europoje, ir raginama svarstyti Baltijos valstybių klausimą tarptautiniu mastu.

Tuo metu sulaukta JAV valstybės departamento patikinimo, kad JAV ir toliau laikysis Baltijos valstybių prievartinio įjungimo į SSRS nepripažinimo politikos, o Europos pasitarimas padės mažinti tarptautinę įtampą ir skatins ryšius tarp Vakarų ir Rytų⁶⁹.

1973 m. liepą, ESBK dalyvių konsultacijų pirmojo etapo išvakarėse, į Helsinkį atvyko VLIK'o ir ALT deleguoti atstovai: dr. Jonas Genys, dr. Petras Vileišis, Eglė Žilionytė (Žilionis). Jie drauge su trimis latviais ir dviem estais įėjo į bendrą Pasaulio baltų santalkos (WBC) delegaciją, vadovaujamą VLIK'o pirmininko dr. J. K. Valiūno. Baltiečių delegacija į Suomijos sostinę atvežė ne tik literatūros apie sovietų okupuotus Baltijos kraštus, bet ir laišką, adresuotą Helsinkio pasitarime dalyvaujantiems Vakarų valstybių užsienio reikalų ministrams⁷⁰. Dokumente, kuris buvo paskelbtas 1973 m. liepos 2 d., pirmiausia primenama, kad Tautų Sąjungos narės Lietuva, Latvija ir Estija 1940 m. buvo sovietų okupuotos ir vykstanti Europos konferencija neturėtų reprezentuoti „Europos bendruomenę be Estijos, Latvijos, Lietuvos“. Toliau dėstoma, kad Sovietų Sąjungos įvykdyta Baltijos valstybių aneksija yra 1939 m. Molotovo–Ribbentropo pakto rezultatas, sulaužęs Estijos, Latvijos ir Lietuvos nepuolimo sutartis su Sovietų Sąjunga (1926, 1932, 1934, 1939 m.), todėl raginama konferencijoje paskelbti negaliojančiu 1939 m. sovietų ir vokiečių paktą. Be to, atkreipiamas dėmesys į 1970 m. priimtą JTO XXV rezoliuciją dėl tautų laisvo apsisprendimo. Joje skatinami draugiški ryšiai tarp valstybių, o tai turėtų būti pritaikoma ir įvardytoms Baltijos šalims. Dokumento pabaigoje dar kartą reiškiamas viltis, kad bus pritariama siekiui atkurti Lietuvos, Latvijos ir Estijos nepriklausomybę⁷¹.

Baltiečiai stengėsi Helsinkyje visais įmanomais būdais paviešinti sovietų okupuotų Baltijos kraštų padėtį. Jiems pavyko susitikti su Suomijos, Danijos ir Švedijos užsienio reikalų ministerijų atstovais. Liepos 4 d. latvių delegacijos vadovas Uldis Grava kaip žurnalistas pateko į Vokietijos DR (Rytų Vokietijos) pasiuntinybę, kur vyko šalių, dalyvaujančių Helsinkio pasitarime, URM aukštų svečių priėmimas. Priėjęs prie Didžiosios Britanijos užsienio reikalų sekretoriaus Aleco Douglas-Home jis pasiteiravo, kodėl į ESBK darbotvarkę neįtrauktas Baltijos valstybių klausimas. Jam buvo patarta pasiklausti priėmimo dalyvaujančio SSRS užsienio reikalų ministro Andrejaus Gromykos. U. Grava tai ir padarė, tačiau netrukus jis buvo pašalintas iš priėmimo. Kitą dieną baltiečių delegacijos narius suomių policija sulaikė⁷². Šis faktas patvirtino, kad sovietai nepakentė jokio priminimo apie jų įvykdytus neteisėtus veiksmus Baltijos valstybių atžvilgiu. Pasak J. K. Valiūno, „delegacijos areštas – tai prievartos aktas, įvykdytas ne tik prieš areštuotuosius, bet ir Suomijos atžvilgiu – paliudijimas sunkios padėties, kuri visiems suprantama, nes tai – sovietų intervencijos ženklas“⁷³. Tačiau baltiečių suėmimas dar labiau atkreipė visuomenės dėmesį į sovietų okupuotų Baltijos tautų likimą. Apie baltiečių suėmimą Helsinkyje pranešė JAV, Didžiosios Britanijos, Švedijos, Danijos, Suomijos žiniasklaida.

Kitame ESBK daugiašalių konsultacijų etape, kuris prasidėjo 1973 m. rugsėjo mėnesį Ženevoje ir vyko diplomatų lygiu, laisvoji lietuvių tauta taip pat neliko nuošalėje. Čia aktyviausiai veikė Lietuvos pasiuntinybės Šveicarijoje patarėjas dr. Albertas Gerutis ir Šveicarijos lietuvių bendruomenė. Jų iniciatyva buvo parengtas kreipimasis į ESBK dalyvius. Rašte dar kartą primenama okupuotų Baltijos tautų padėtis ir prašoma nepripažinti SSRS užkariavimų Pabaltijyje⁷⁴. Do-

kumentas per Šveicarijos telegramų agentūrą buvo paskleistas Vakarų spaudoje.

Taigi nors prasidėjęs ESBK procesas, tvirtinęs *status quo* Europoje bei skatinęs Rytų ir Vakarų bendradarbiavimą, nežadėjo esminių pokyčių Lietuvos laisvės byloje, tačiau suaktyvino laisvąją lietuvių tautą, o jos politinės organizacijos plačiau atskleidė sovietų okupuotų Baltijos šalių padėtį.

SOVIETŲ BANDYMAI SKLAIDYTI LAISVOSIOS LIETUVIJOS POLITINES PAJĖGAS

Atšilus tarptautiniam klimatui ir intensyvėjant ryšiams tarp Rytų ir Vakarų, sovietų institucijos okupuotoje Lietuvoje (LKP CK, LSSR URM, LSSR KGB) ėmė regzti planus, padėsiančius plėsti propagandą apie sovietų Lietuvą ir trukdyti laisvajai lietuvių tautai skleisti Tėvynės laisvinimo idėjas.

Jau 1970 m. pradžioje LSSR URM parengė LKP CK adresuotą išsamią pažymą „Nacionalistų tezės ir argumentai prieš Tarybų Lietuvą“⁷⁵. Joje apibendrintai pateikti laisvosios lietuvių tautos keliami faktai apie sovietų okupaciją, jų vykdomą genocidą, ūkio ir ypač žemės ūkio nualinimą, tebesitęsiantį rusinimą. Komunistų partijos ideologams siūloma suburti istorikus, teisininkus, ekonomistus, kultūros, meno veikėjus ir su jų pagalba leisti propagandinę literatūrą apie „Lietuvos TSR laimėjimus“. Kitame LSSR URM dokumente, aptariančiame Vakarų lietuvių politinę veiklą 1969 m., pateikiama jau konkretnių siūlymų, kaip slopinti tą veiklą: dėstomas platus „kontrapriemonių“ prieš laisvąją lietuvių tautą ir jos dalyvavimą laisvinimo procese planas⁷⁶. Jame numatytos konkrečios veiksmų kryptys. Pirmiausia, remiantis politinių organizacijų (ypač VLIK'o, ALT) vidaus nesutarimais, toliau gilinti jų pačių ir jų vadovų prieštaravimus. Tam rekomenduojama

rengti dokumentų rinkinius, rašyti straipsnius, ypač atkreipiant dėmesį į VLIK'ą, o publikavimui pasitelkti net išeivijos spaudą (minimi „Akiračiai“, „Metmenys“, „Vienybė“). Antra, kelti į viešumą atskirų organizacijų narius, kurių atžvilgiu esama įtarimų, jog „vokiečių okupacijos metais įvykdė nusikaltimus“. Šie veiksmai turėjo padėti skaldyti laisvosios lietuvių organizacijų vienybę ir versti aktyvius veikėjus šalintis nuo aktyvios veiklos. Trečia, leisti kontrapropagandinę ir informacinę literatūrą apie sovietų Lietuvą. Atsižvelgiant į tai, kad laisvojoje lietuvių jau buvo išleista nemažai leidinių apie Lietuvą anglų kalba, nutarta rengti dokumentų rinkinius, kuriuose būtų pateikta 1939–1941 m. įvykių sovietinė versija, bei knygas, kurios propaguo-tų sovietų valdomo krašto nūdieną. Ketvirta, didinti paramą vadinamųjų pažangių (t. y. kairuoliškų) išeivių laikraščiams JAV, Kanadoje, Urugvajuje. Penkta, panaudojant sovietų idėjų skleidimui tradicines Respublikines dainų šventes, į Lietuvos SSR kviesti ne tik minėtus „pažangius“ išeivius, bet ir liberaliosios srovės lietuvius iš JAV, Kanados, Anglijos, Vokietijos FR, Australijos. Šešta, sovietų Lietuvos „laimėjimų“ propagavimui panaudoti nuolatinį SSRS paviljoną Monrealio parodoje. Septinta, plėtojant agitacinį darbą laisvosios išeivijos jaunimo gretose, numatyta organizuoti lituanistikos kursus Vilniaus universitete, rengti moksleivių pionierių stovyklas ne tik kairuoliškos, bet ir liberaliosios išeivijos vaikams⁷⁷.

Kaip žinia, netrukus sovietai ėmėsi įgyvendinti plane numatytas priemones. Pavyzdžiui, 1972 m. Lietuvos SSR pionierių stovykloje buvo laukiama išeivijos moksleivių grupės, į kurią įtraukta 14–18 liberaliosios srovės atstovų vaikų⁷⁸. Pažymėtina, kad tokie renginiai toliau provokavo dar septintajame dešimtmetyje prasidėjusią diskusiją dėl išeivijos Vakaruose bendradarbiavimo su okupuotu kraštu.

1970 m. sovietams daug nerimo sukėlė laisvosios lietuvių iniciatyva Vatikane kuriama jau minėta Lietuvos kankinių koplyčia. Ta proga SSRS ambasadorius Romoje buvo susitikęs su Šventojo Sosto Sekretoriato konsultantu Pavlo Majo, kuris jį patikino: „Koplyčios steigimas neatšaukiamas, bet Vatikanas stengsis tam suteikti išimtinai religinį charakterį“⁷⁹. Tačiau sovietų netenkino toks atsakymas ir jie toliau priekaištavo Vatikanui, kodėl Šv. Petro ir Povilo bazilikoje „greta didžiųjų kūrinių steigiama emigrantų koplyčia, turinti provokacinių ir propagandinių tikslų“. Šiuo atveju P. Majo aiškino, kad „ši koplyčia kuriama panašiai kaip lenkų (Čenstakavos) garbei [...] ir skirta Lietuvos katalikų relikvijoms“⁸⁰. Vis dėlto sovietams nepavyko sukliudyti laisvosios lietuvių sumanymo įgyvendinimui ir Lietuvos kankinių koplyčia Vatikane buvo sukurta.

Sovietai visada daug dėmesio kreipė į svarbią laisvosios lietuvių politinę organizaciją – VLIK'ą. Tai rodo išlikusios kasmetinės ataskaitos, rengtos SSRS pasiuntinybėje Vašingtone, ir rekomendacijos komunistų partijos ideologams, kaip toliau kompromituoti šią organizaciją. Tam buvo pasitelktas jau minėtas „sugrižęs“ į sovietų Lietuvą išeivis V. Alseika, kuris vėliau parašė propagandinę publicistikos knygą „Trys dešimtmečiai emigracijoje“ (1977 m.). 1972 m. pabaigoje jis spėjo paskleisti VLIK'o veiklą niekinančių straipsnių tiek sovietų vidaus, tiek užsienio lietuviams skirtuose leidiniuose („Gimtajame krašte“). Šio asmens paslaugomis pasinaudota ir rengiant 1973 m. planą, kaip skaldyti laisvąją lietuvių⁸¹. Į jį įtrauktos tokios priemonės: paskelbti respublikinėje spaudoje kelis V. Alseikos straipsnius apie VLIK'o vadovus, kaip „žemos moralės žmones“, Vakarų valstybių specialiųjų tarnybų agentus, panaudojant archyvinę medžiagą parengti parodą apie „antiliaudinę“ VLIK'o veiklą ir jo ryšius su Vakarų šalių

žvalgybos tarnybomis. Dalį šios medžiagos siūlyta skelbti kairuoliškoje užsienio lietuvių spaudoje. Be to, Vakarų lietuvių, atvykstančių aptariamam laikotarpiu aplankyti gimtinę, laukė sovietų organizuojami susitikimai su V. Alseika ir paroda apie „VLIK'o nusi kaltimus“. Dar buvo numatyta surengti užsienio (pirmiausia komunistinių šalių) korespondentų susitikimą su V. Alseika. Pagaliau sovietų puolimui prieš VLIK'ą įtvirtinti turėjo būti panaudotas Lietuvos SSR televizijos ir radijo komiteto įgarsinamas anglų kalba dokumentinis filmas „Aš, Alseika“, kurį numatyta išsiųsti SSRS pasiuntinybėms ar „pažangių“ lietuvių klubams.

Aštuntajame dešimtmetyje intensyvėjančią SSRS ir JAV bendradarbiavimą sovietai bandė panaudoti stiprėjančiam antisovietiniam judėjimui Vakaruose slopinti. Tai rodo 1974 m. parengta SSRS pasiuntinybės Vašingtone pažyma⁸². Joje rekomenduojama, gerėjant sovietų ir amerikiečių santykiams, ne tik tęsti paramą kairuoliškoms išeivijos organizacijoms, jų spaudai, bet ir stengtis „neutralizuoti ir izoliuoti“ liberaliosios srovės atstovus nuo kitų tautinių (tekste „reakcinių“) organizacijų. Tam siūloma siųsti liberaliosios srovės išeiviams kvietimus atvykti į Lietuvos SSR. Toliau mėginant skaldyti laisvosios lietuvių gretas bandoma silpninti jos politinę įtaką. Tuo tikslu sumanyta plėsti išeivijos mokslininkų bendradarbiavimą su sovietų „kolegomis“, o rengiant Lietuvos SSR turistinių grupių išvykas į JAV rekomenduota įtraukti miestus, kuriuose yra didelės lietuvių kolonijos (Detroitas, Pitsburgas, Filadelfija, Los Andželas). Siekiant palengvinti sovietinę propagandą numatyta gerinti sovietų Lietuvos leidžiamo, išeivijai skirtą savaitraščio „Gimtasis kraštas“ poligrafiją ir gabenti šį leidinį oro paštu. Be to, manyta, jog antisovietinį nusistatymą Vakaruose slopins dažnesni privatūs sovietų piliečių išvykimai į JAV, „Inturisto“ firmos, ap-

tarnaujančios atvykstančius iš Vakarų į SSRS piliečius, darbo tobulinimas ir, suprantama, „ideologinių priemonių“ įtraukimas⁸³.

Kaip žinia, liberaliosios srovės išeivija (pirmiausia „Santara-Šviesa“) stengėsi išnaudoti pagerėjusį SSRS ir JAV bendradarbiavimą ir palaikė ryšius su sovietų valdoma Lietuva bei joje gyvenančiais tautiečiais. Pasak šios srovės veikėjų, reikia „užmiršti Vašingtono bei Maskvos pažiūrų skirtumą apie Lietuvos teisinį statusą“ ir skirti visą energiją praktiškiems reikalams, tokiems kaip muitų panaikinimas dovanų siuntiniams ar palikimo iš Vakarų gavimo sąlygų gerinimas, susirašinėjimo ar keliavimo laisvė, emigravimas ar reemigravimas⁸⁴. Plėsdama humanitarinį bendradarbiavimą su sovietų Lietuva, liberaliosios srovės išeivija pasinaudavo sovietų planuose numatytais priemonėmis. Kita vertus, tokią šių lietuvių ir Vakarų poziciją sovietai vertino kritiškai, t. y. kaip „širmą, pro kurią bandoma kištis į mūsų vidaus reikalus, t. y. plėsti savo ideologinę įtaką tarybinių žmonių tarpe“⁸⁵. Taigi sovietai tvirtai laikėsi požiūrio, kad liberalioji laisvosios lietuvių dalis ir jos veikėjai „tarptautinio įtempimo sumažėjimą stengiasi panaudoti savo idėjų infiltracijai į Tarybų Lietuvą“⁸⁶. Tuo tarpu kitas laisvosios lietuvių organizacijas, dalyvaujančias Lietuvos laisvinimo procese, sovietai savo dokumentuose tiesiai vadino „nacionalistais“, „reakcionieriais“ ar „vaduotojais“. Sovietų institucijų akiratyje nuolat išliko Vakarų lietuvių laikraščiai „Naujienos“, „Dirva“, „Draugas“, „Tėviškės žiburiai“, radijo stotys „Amerikos balsas“, Romos radijas, Vatikano radijas.

Toliau vykdydamos „operatyvinį darbą“ sovietų institucijos daug vilčių siejo su 1972 m. įsteigtu JAV konsulatu Leningrade, kurio jurisdikcijai pateko ir Lietuvos SSR. Ypač didelį sujudimą tiek laisvojoje lietuvių, tiek okupuotoje Lietuvoje sukėlė JAV konsulo Leningrade apsilankymas 1972 m.

rugpjūčio 22–24 d. Vilniuje. Kaip teigė sovietai, šis įvykis „turėjo teigiamą poveikį duodant atkirtį nacionalistų pretenzijoms. Eilė pravesių priemonių ryšium su atvykimu, dalykiški pokalbiai ministerijoje bei viso to paskelbimas spaudoje sudavė smūgį reakcinei emigracijai“⁸⁷. Lietuvos SSR URM priimtina siūlė tęsti panašią praktiką – kviesti į sovietų valdomą Lietuvą Vakarų šalių diplomatus. Tai turėjo įtvirtinti sovietų formuojamą tezę apie tariamai silpnėjančią Vakarų šalių vykdomą Lietuvos priklausomybės Sovietų Sąjungai nepripažinimo politiką. Tačiau, kaip parodė devintojo dešimtmečio įvykiai, tokie sovietų teiginiai tebuvo fikcija, o Lietuvos laisvinimo procesas vis stiprėjo.

IŠVADOS

Nagrinėjama 1970–1974 m. laikotarpiu, kai mažėjo tarptautinis įtempimas tarp Rytų ir Vakarų, t. y. įsivyravo detantas, Lietuvos laisvinimo procese dalyvaujančioms organizacijoms teko koreguoti savo politinę veiklą.

Amerikos lietuvių taryba (ALT), pradėjusi laisvinimo veiklos ketvirtąjį dešimtmetį, toliau griežtai laikėsi antikomunistinės linijos ir ragino kelti į viešumą SSRS nusikaltimus Lietuvai. Tai buvo įgyvendinama formuojant palankią JAV visuomenės ir administracijos nuomonę Lietuvos laisvės bylai, propaguojant lietuvių tautos istoriją ir siekiant laisvinimo veikloje dalyvaujančių organizacijų vienybės. Didelio atgarsio sulaukė 1970 m. birželio 13–20 d. Čikagoje surengta Lietuvių genocido paroda, kuri atskleidė tikrąjį sovietų veidą.

Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas (VLIK'as), sumaniai vadovaujamas ir sulaukęs viltingų Laisvės kovos ženklų iš okupuoto krašto, atlaikė sovietų propagandos puolimą ir ėmėsi stiprinti pozicijas laisvinimo veikloje. Tuo tikslu jis atnaujino val-

dybą, palaikė glaudesnius ryšius su laisvąja lietuvių, plačiau skleidė politinės veiklos idėjas per spaudą ir radiją, pritarė Lietuvos laisvinimo veikloje dalyvaujančių organizacijų veiksmų derinimui. 1971 m. Vasario 16-osios proga paskelbtame VLIK'o pareiškime prognozuojama, jog stiprėjantis pavergtų tautų veržimasis į laisvę ir jį palaikanti pasaulio viešojo nuomonė turėtų pagreitinti „komunistinės imperijos žlugimą ir priartinti Lietuvai laisvės dienas“.

Pasaulio lietuvių bendruomenė (PLB), pripažinusi, kad lietuvių išlaikymas neįmanomas be Lietuvos nepriklausomybės ir laisvės, taip pat įsitraukė į aktyvią Tėvynės laisvinimo veiklą. Didelį vaidmenį suvaidino naujos kartos, atėjusios drauge su PLB, įsiliėjimas į šį procesą. Nemažų laimėjimų šiuo atžvilgiu pasiekė JAV LB, 1971 m. pradėjusi leisti metinį leidinį „The Violations of Human Rights in Soviet occupied Lithuania“, kuris plačiai informavo apie padėtį pavergtame krašte.

1972 m. reikšmingas visai laisvajai lietuvių tautai įvykis, patvirtinęs jaunuomenės ryžtą dalyvauti laisvinimo veikloje, buvo Pasaulio lietuvių jaunimo sąjungos (PLJS) įkūrimas. Tų metų liepos 8 d. PLJS paskelbė nuostatas, kuriose ne tik tvirtai pasisakė „už lietuvių tautos laisvę ir nepriklausomos Lietuvos Respublikos atstatymą“, bet ir kvietė visus lietuvius egzilyje nepaisant politinių įsitikinimų bendromis jėgomis siekti Tėvynės laisvės.

Taigi Lietuvos laisvinimo veikloje susiformavo dvi valdė (diarchinė) sistema, kurią sudarė, pirma, politinių srovių ir partijų principu suburti ALT ir VLIK'as, antra – demokratinio principu suburta ir Vakarų lietuvių bendruomenei atstovaujanti PLB. Visos jos, be jau išvardytų Tėvynės laisvinimo darbų, rūpinosi Lietuvos diplomatinės tarnybos (LDT) išlaikymu, JAV ir kitų Vakarų šalių politikos dėl sovietų Baltijos kraštų okupacijos nepripažinimo tęstinumu ir pradėjo kelti į viešu-

mą žmogaus teisių bei prigimtinių laisvių, religijos varžymo okupuotoje Lietuvoje faktus. Laisvosios lietuvių pastangomis Vatikane buvo įkurta Lietuvos kankinių koplyčia, kuri 1970 m. liepos 7 d. pašventinta ir turėjo didelę simbolinę prasmę.

Norėdami sulaukti didesnio Vakarų dėmesio Baltijos šalių laisvės bylai, baltiečiai veržėsi iš savo bendruomenių ribų ir toliau jungėsi į bendras organizacijas. Greta 1961 m. įsteigto Jungtinio Amerikos baltų komiteto (Joint Baltic American Committee, JBAC), veikusio JAV mastu, 1972 m. lapkričio 18 d. buvo įkurta Pasaulio baltų santalka (World Baltic Conference, WBC), kurią sudarė VLIK'as drauge su Pasaulio laisvųjų latvių federacija ir Laisvųjų estų taryba. Ši organizacija ėmėsi derinti laisvinimo veiksmus jau visame Vakarų pasaulyje.

Prasidėjęs pasirengimas Europos saugumo ir bendradarbiavimo konferencijai (ESBK) skatino laisvosios lietuvių organizacijas aiš-

kintis Baltijos kraštų problemos perspektyvą. Buvo bandoma paveikti Vakarus, pirmiausia JAV, kad ESBK būtų svarstomas Baltijos šalių klausimas. Tačiau egzilio baltiečiams pavyko tikrai paviešinti šį klausimą. 1973 m. liepos 2 d. Helsinkyje buvo paskelbtas memorandumas, kuriame keliama Baltijos šalių nepriklausomybės atkūrimo problema.

Sovietų institucijos (LKP CK, LSSR URM, LSSR KGB) nagrinėjamu laikotarpiu pradėjo plėsti savo propagandą ir bandė sklaidyti bei skaldyti laisvosios lietuvių politines pajėgas. Siekiant didinti prieštaravimus tarp Vakarų lietuvių, buvo kviečiami atvykti į sovietų valdomą Lietuvą ne tik kairuoliški išeiviai, bet ir liberaliosios srovės atstovai, platinami propagandiniai leidiniai apie „Lietuvos TSR laimėjimus“, imtasi šmeižikiškos veiklos prieš laisvinimo organizacijas ir jų veikėjus, JAV ir kitų Vakarų šalių diplomatai skatinami lankytis Lietuvos SSR.

Nuorodos

¹ V. Vaitiekūnas, „Nuo Vienos iki Helsinkio“, *Į laisvę*, 1975, Nr. 63–64, p. 99.

² A. Gureckas, „Mūsų politinės veiklos koordinavimas“, *Akiračiai*, 1972, Nr. 3.

³ „Laisvės! Laisvės Lietuvai!“, *ibid.*, Nr. 6.

⁴ J. Kojelis, *Iš nakties į rytą*, Kaunas, 1996, 504 p.

⁵ L. Šimutis, *Amerikos lietuvių taryba. 30 metų Lietuvos laisvės kovoje. 1940–1970*, Chicago, 1971; *Lietuva ir VLIK'as*, red. A. V. Rinkūnas, [Chicago], 1984; B. Nainys, *Lietuvai ir lietuvių tarybai*, Chicago, 2001.

⁶ L. Šimutis, *op. cit.*, p. 406.

⁷ ALT 1973 m. sausio 5 d. raštas „Santaraišviesai“, *Akiračiai*, 1979, Nr. 2, p. 2; straipsnio „Vėl ateina bolševikai“, išspausdinto „Akiračiuose“ 1973 m. Nr. 3, anotacija, kurią parengė KGB kapitonas Velička, Lietuvos ypatingojo archyvo LKP dokumentų skyrius (toliau – LYA LKP DS), f. 1771, ap. 248, b. 161, l. 174.

⁸ „Lietuvių genocido paroda“, *Naujienos*, 1970, balandžio 10.

⁹ Lietuvos SSR URM 1970 m. birželio 25 d. raštas LKP CK, LYA LKP DS, f. 1771, ap. 246, b. 16, l. 244.

¹⁰ *Message of the President of the USA. Amerikos lietuvių taryba*, Chicago, 1971, p. 478.

¹¹ Lietuvos SSR URM 1970 m. birželio 26 d. raštas LKP CK, LYA LKP DS, f. 1771, ap. 246, b. 16, l. 245.

¹² L. Šimutis, *op. cit.*, p. 407.

¹³ A. Sinkevičiaus 1971 m. kovo 5 d. laiškas iš Niujorko, adresuotas Lietuvos SSR URM, Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau – LYA), f. 1771, ap. 146, b. 34, l. 138.

¹⁴ ALT paaiškinimas (perspausdintas iš „Draugo“ 1972 m. vasario 25 d.), *Akiračiai*, 1972, Nr. 2, p. 12.

¹⁵ F. Žirgulis, „Kas svarbiau: paskelbti rezolucijas ar rūpintis jų įvykdymu?“, *Į laisvę*, 1974, Nr. 60, p. 125.

¹⁶ J. Prunskis, „Pirmenybė Lietuvos reikalams“, *Lietuvių dienos*, 1974, Nr. 9, p. 4.

¹⁷ „Amerikos lietuvių kongresas“, *ibid.*, p. 5.

¹⁸ A. Sinkevičiaus 1971 m. kovo 5 d. laiškas iš

Niujorko, adresuotas Lietuvos SSR URM, LYA, f. 1771, ap. 146, b. 34, l. 142.

¹⁹ Ibid.

²⁰ „Veiksniuose – visuomenėje“, *Pasaulio lietuvis*, 1974, Nr. 7, p. 142.

²¹ „Lietuvių bendruomenės bėdos“, *Akiračiai*, 1974, Nr. 6, p. 1, 12; J. Gaila, „Savais reikalais. Laisvinimo veiklos penkmetis“, *Pasaulio lietuvis*, 1976, Nr. 19, p. 420.

²² J. Kojelis, op. cit., p. 150; „JAV LB VII tarybos suvažiavimas“, *Į laisvę*, 1973, Nr. 59, p. 61.

²³ Apie reakcinę JAV lietuvių organizacijų veiklą 1969 m. (Lietuvos SSR URM 1970 m. sausio 14 d. raštas Lietuvos KP CK), LYA LKP DS, f. 1771, ap. 246, b. 16, l. 271–273.

²⁴ Eltos informacija, perduota per Romos radiją 1970 m. birželio 18 d., ibid., l. 246.

²⁵ *Lietuva ir VLIK'as*, p. 149.

²⁶ Apie reakcinių JAV lietuvių organizacijų veiklą 1969 m., LYA LKP DS, f. 1771, ap. 246, b. 16, l. 271.

²⁷ A. Sinkevičiaus 1971 m. kovo 5 d. laiškas iš Niujorko, ibid., b. 34, l. 138.

²⁸ Ibid.

²⁹ Ibid.

³⁰ „VLIK'o tarybos posėdis“, *Eltos informacija*, 1971, Nr. 13, p. 173.

³¹ VLIK'o padėties 1972 m. apžvalga (LSSR URM 1973 m. gegužės 14 d. dokumentas), LYA LKP DS, f. 1771, ap. 248, b. 161, l. 104.

³² Ibid., l. 106–109, 115.

³³ Ibid., l. 109–110; S. Dz[ikas], „Mes negalime likti abejingi“, *Lietuvių dienos*, 1973, Nr. 2, p. 6.

³⁴ VLIK'o padėties 1972 m. apžvalga (LSSR URM 1973 m. gegužės 14 d. dokumentas), LYA LKP DS, f. 1771, ap. 248, b. 161, l. 109–110.

³⁵ Ibid.

³⁶ A. S., „VLIK'o jubiliejinis seimas Toronte“, *Lietuvių dienos*, 1974, Nr. 1, p. 16.

³⁷ F. Žirgulis, op. cit., p. 125.

³⁸ „Politiniai veiksniai ir bendruomenė“, *Pasaulio lietuvis*, 1974, Nr. 2/67, p. 25.

³⁹ VLIK'o padėties 1972 m. apžvalga, LYA LKP DS, f. 1771, ap. 248, b. 168, l. 118.

⁴⁰ „Politiniai veiksniai ir bendruomenė“, p. 25.

⁴¹ B. Nainys, op. cit., p. 107.

⁴² LSSR URM Politinės informacijos skyriaus trumpa leidinio „Žmogaus teisių pažeidimai okupuotoje Lietuvoje“ (1971 m. ir 1972 m. anglų k.) anotacija, LYA LKP DS, f. 1771, ap. 248, b. 161, l. 159.

⁴³ „JAV politika Lietuvos atžvilgiu“, *Pasaulio lietuvis*, 1972, Nr. 21/57, p. 354.

⁴⁴ J. Kojelis, „Momentas jėgoms suglaudinti“, *Aidai*, 1972, Nr. 9, p. 437.

⁴⁵ „Į II Jaunimo kongresą“, *Pasaulio lietuvis*, 1971, Nr. 14/50, p. 238.

⁴⁶ „PLB Valdybos pareiškimas“, ibid., Nr. 18/54, p. 295.

⁴⁷ „II Pasaulio lietuvių jaunimo kongreso nutarimai“, ibid., 1972, Nr. 24/60, p. 398.

⁴⁸ Ibid.

⁴⁹ LSSR URM Politinės informacijos skyriaus 1973 m. balandžio 24 d. informacija apie tam tikrus poslinkius tarp išeivijos jaunimo, LYA LKP DS, f. 1771, ap. 248, b. 161, l. 138.

⁵⁰ „Bendruomenė ir Lietuvos laisvinimas“, *Pasaulio lietuvis*, 1972, Nr. 21/57, p. 355.

⁵¹ SSRS pasiuntinybės Vašingtone antrojo sekretoriaus E. Juškio 1974 m. gegužės 7 d. informacija apie lietuvių emigracijos atstovų priėmimą Baltuosiuose rūmuose, LYA LKP DS, f. 1771, ap. 248, b. 161, l. 143.

⁵² „Parengiamieji PLB seimo darbai“, *Pasaulio lietuvis*, 1972, Nr. 25/61, p. 408.

⁵³ „LB laisvinimo veikloje“, ibid., 1973, Nr. 29/65, p. 475.

⁵⁴ „Lietuvos laisvinimo veikla (PLB IV seimo nutarimai)“, ibid., p. 450.

⁵⁵ „Žodis pavergtai Lietuvai (PLB IV seimo nutarimai)“, ibid., p. 480.

⁵⁶ LSSR URM Politinės informacijos skyriaus informacija Australijos vyriausybės nutarimo klausimu, LYA LKP DS, f. 1771, ap. 249, b. 201, l. 111.

⁵⁷ „PLB Valdybos raštas JAV prezidentui Fordui ir jo atsakymas“, *Pasaulio lietuvis*, 1974, Nr. 9/74, p. 183.

⁵⁸ Ibid.

⁵⁹ A. Gureckas, op. cit.

⁶⁰ „Informacija apie susitikimą su G. Fordu“, *Lietuvių dienos*, 1974, Nr. 7, p. 15.

⁶¹ „SSRS pasiuntinybės Vašingtone antrojo sekretoriaus R. Mališausko 1974 m. spalio 31 d. pažyma, LYA LKP DS, f. 1771, ap. 249, b. 201, l. 68.

⁶² V. Daugvydas, „Baltiečių vienybė“, *Akiračiai*, 1973, Nr. 1; „Informacija“, *Lietuvių dienos*, 1972, Nr. 10, p. 22.

⁶³ Memorandumas apie Pabaltijo valstybių praeitį Tautų Sąjungoje ir jų dabartinį išstūmimą iš tarptautinio gyvenimo, LYA LKP DS, f. 1771, ap. 246, b. 34, l. 197–198.

⁶⁴ „Pabaltiečių rezoliucija Vakarų Vokietijos vyriausybei“, *Pasaulio lietuvis*, 1973, Nr. 28/64, p. 463.

⁶⁵ „Lietuvių, latvių, estų demonstracija prie Australijos ambasados“, *Lietuvių dienos*, 1974, Nr. 7, p. 11.

⁶⁶ „Australijos lietuvių bendruomenėje“, *Pasaulio lietuvis*, 1974, Nr. 8/73, p. 161.

⁶⁷ LSSR URM 1973 m. birželio 28 d. pažyma apie reakcinių emigrantų grupių antisovietines akcijas ryšium su ESBK, LYA LKP DS, f. 1771, ap. 248, b. 161, l. 166.

⁶⁸ Ibid., l. 167.

⁶⁹ Ibid.

⁷⁰ „Baltic Statement to foreign ministers at Helsinki Conference“, *Lietuvių dienos*, 1973, Nr. 8, p. 20.

⁷¹ Ibid.

⁷² „The Battle in Helsinki“, ibid., p. 19; LSSR URM 1973 m. rugpjūčio 29 d. informacija apie reakcinės emigracijos antisovietinius veiksmus Europos konferencijos metu, LYA LKP DS, f. 1771, ap. 248, b. 161, l. 192.

⁷³ Ibid., l. 194.

⁷⁴ J. Kojelis, „1973 metai Lietuvos laisvinimo veikloje“, *Į laisvę*, 1974, Nr. 60, p. 30.

⁷⁵ LSSR URM ministro pavaduotojo V. Zenkevičiaus 1970 m. vasario 9 d. raštas LKP CK, LYA LKP DS, f. 1771, ap. 246, b. 16, l. 52.

⁷⁶ LSSR URM 1970 m. sausio 14 d. raštas Lietuvos KP CK apie reakcinę JAV lietuvių organizacijų veiklą 1969 m., ibid., l. 283–285.

⁷⁷ Ibid.

⁷⁸ SSRS pasiuntinybės Vašingtone antrojo sekretoriaus E. Juškio 1972 m. balandžio 10 d. raštas LSSR URM, ibid., ap. 247, b. 158, l. 67.

⁷⁹ LSSR URM 1970 m. kovo 31 d. raštas, ibid., ap. 246, b. 16, l. 150.

⁸⁰ Ibid., l. 232.

⁸¹ „Pasakoja Vytautas Alseika“, *Akiračiai*, 1973, Nr. 1, p. 11–13; LSSR URM Politinės informacijos skyriaus 1973 m. gegužės 14 d. slaptas raštas LKP CK, LYA LKP DS, f. 1771, ap. 248, b. 161, l. 101–102.

⁸² SSRS pasiuntinybės Vašingtone antrojo sekretoriaus R. Mališausko 1974 m. birželio 3 d. pažyma „JAV lietuvių reakcinė emigracija esant naujoms sovietų–amerikiečių santykių aplinkybėms“, ibid., ap. 249, b. 201, l. 51–59.

⁸³ Ibid., l. 58–59.

⁸⁴ V. Rastenis, „Amerikos konsulai Lietuvoj“, *Akiračiai*, 1973, Nr. 10, p. 11; LSSR URM Politinės informacijos skyriaus 1974 m. gegužės 31 d. slapta pažyma „Nacionalistinės emigracijos reakcija ir veiksmai ryšium su įtempimo mažėjimu“, LYA LKP DS, f. 1771, ap. 249, b. 201, l. 44.

⁸⁵ Ibid., l. 50.

⁸⁶ LSSR URM Politinės informacijos skyriaus 1973 m. rugpjūčio 23 d. slapta informacija „Lietuviškosios išeivijos reakcija ryšium su L. Brežnevo vizitu į JAV“, ibid., ap. 248, b. 161, l. 203.

⁸⁷ LSSR URM Politinės informacijos skyriaus 1974 m. gegužės 31 d. slapta pažyma „Nacionalistinės emigracijos reakcija ir veiksmai ryšium su įtempimo mažėjimu“, ibid., ap. 249, b. 201, l. 44.

Gauta 2003 12 02

Lietuvos gyventojų genocido
ir rezistencijos tyrimo centras,
Didžioji g. 17/1,
Vilnius

Juozas Banionis

THE LIBERATION OF LITHUANIA IN THE WEST UNDER DÉTENTE, 1970–1974

Summary

During the period when international tension between East and West began to reduce, that is, the period of détente, the organizations involved in advocating the liberation of Lithuania, the *Lithuanian American Council* (ALT), the *Supreme Committee for the Liberation of Lithuania* (VLIK) and the *Lithuanian World Community* (PLB) had to restructure their political activities.

Having embarked on its fourth decade of liberation activities, the ALT continued to adhere to its anti-Communist course and encouraged publication of the USSR's crimes against Lithuania. This was realized through molding a positive opinion in American society and the U.S. administration

towards Lithuania's case for freedom, by promoting the history of the Lithuanian nation, and working for the unity of the organizations involved in the cause of liberation. A good example of this was the exhibition on genocide of the Lithuanian nation, organized in Chicago on 13–20 June 1970, which exposed the real face of Soviet practice,

Under wise leadership and encouraged by optimistic signs of the struggle for freedom from within the occupied homeland, VLIK resisted the attacks of Soviet propaganda and started strengthening its liberation activities. With this intention, they reformed the board and established closer liaison with the western Lithuanians émigrés, the so-called “free Lithuanians”.

They also broadcast their ideas of political work through the press and radio and approved the coordination of activities among the organizations involved in the cause of Lithuania's liberation. In the VLIK's petition of 16 February 1971, it was forecast that the growing strive of the occupied countries for freedom and the supporting public opinion of the world would accelerate "the collapse of the Communist empire and anticipate the freedom to Lithuania".

The PLB, accepting that it was impossible to maintain the Lithuanian language and culture without the independence and freedom of Lithuania, also joined the active process for the liberation of the Motherland. At this time, a significant role was played by a new generation which had joined the PLB. In this respect, the Lithuanian American Community also achieved a great deal, initiating in 1971 an annual publication, "The Violations of Human Rights in Soviet occupied Lithuania", which would inform people on the situation in the occupied country. In 1972, the *World Lithuanian Youth Association* (PLJS) was established, which became a happening significant to the western Lithuanian émigrés and confirmed the resolve of young people to join liberation activities. On 8 June of the same year, the PLJS announced that they not only expressed their support "for the freedom of the Lithuanian nation and for the restoration of the independent republic of Lithuania", but also called all Lithuanians in exile, regardless of their political beliefs, to strive as a team for the freedom of the Motherland.

Thus, the liberation activities resulted in a diarchical system which consisted of: first, both ALT and VLIK which had been established on the principle of political authorities and parties, and second, of the PBL, organized on the democratic principle and representing the Lithuanian community in the West. Besides the liberation activities listed above, all of them were concerned about maintaining the Lithuanian Diplomatic Service (LDT), the continuity of the policy of the U.S., and other Western countries, and constant criticism of the Soviets regarding the occupation of the Baltic states. They began

publicizing the facts on the constraints of human rights, natural freedoms and religion in occupied Lithuania. Through the endeavors of the Lithuanian émigrés, a chapel for Lithuanian martyrs was established in Vatican. On 7 July 1970, it was dedicated and had a considerable symbolic significance.

In order to draw the attention of the West towards the case of the Baltic states' freedom, their representatives pushed for joint organizations and cooperation. Alongside with the *Joint Baltic American Committee* established in 1961 and active on the American scene, the *World Baltic Conference* consisting of VLIK, the *World Federation of Free Latvians* and the *Estonian National Council* was established on 18 November 1972. This organization started coordinating liberation activities in the entire Western world.

The preparation for the *Conference on Security and Cooperation in Europe* (CSCE) encouraged the organizations of Lithuanian émigrés to consider the future of the Baltic states' issue. They made efforts to influence the Western countries, primarily the United States, to raise the question of the Soviet occupied Baltic states during the CSCE. However, the representatives of the Baltic states in exile succeeded only in publicizing this question. On 2 July 1973, a memorandum was proclaimed in Helsinki which raised the issue of the restoration of Baltic states' independence.

During the period under consideration, the Soviet institutions (the Lithuanian Communist Party Central Committee, the Ministry of Foreign Affairs of Lithuanian SSR, the KGB of the Lithuanian SSR) started spreading its propaganda and attempted to divide the political forces of the Lithuanian émigrés. To increase conflicts among Lithuanians in the West, the Soviet invited not only the leftist émigrés but also the representatives of liberal movements to visit Soviet Lithuania. They also distributed propaganda publications on the "achievements of the Lithuanian SSR", undertook defamatory actions against the liberation organizations and their activists and encouraged American and other diplomats from the West to visit the Lithuanian SSR.